

ÖZEL SU HİZMETİ SAĞLAYICILARININ SU HAKKINA YÖNELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Arş. Gör. Şerife Sena POÇANOĞLU*

Öz

Bireylerin, yaşamın vazgeçilmezi ve pek çok hakkın sağlanmasının ön şartı olan suya erişimine farklı faktörlerden kaynaklanan müdahaleler söz konusudur. Bu faktörlerden birisi, bireylere ve gruplara doğal kaynak olan suyu kar amacı güderek sağlayan özel su hizmeti sağlayıcılarıdır. Çeşitli usullerle kamudan su hizmetini devralan bu özel işletmeler, bireylerin suya erişimine; su kaynaklarına, suyun şişelenmesine vb. yönelik faaliyetleri ile müdahale etmektedir. Özel işletmelerin müdahaleci faaliyetleri karşısında, suya erişim hem bölgesel hem de uluslararası belgelerde temel insan haklarından biri olarak kabul edilmiştir. Özel su hizmeti sağlayıcılarının, ticari kaygılar güderek olumsuz bir şekilde insan hakları etkilerine yol açan faaliyetlerine devam etmesi nedeniyle söz konusu işletmelerin sorumlu tutulmasına yol açabilecek bazı yumuşak hukuk kuralları kabul edilmiştir. Bu bağlamda makalede, özel su hizmeti sağlayıcılarının su hakkına müdahalelerinin, bu müdahalelerden doğacak yükümlülüklerin ve yükümlülüklerin yeterli olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Su Hakkı • Özel Su Hizmeti Sağlayıcıları • Özelleştirme • Saygı Gösterme Sorumluluğu • Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Yorum 15

* Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye | Asst., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Law, Department Of International Law, Sivas, Turkey.

✉ pocanoglu@cumhuriyet.edu.tr • ORCID 0000-0002-7355-0586

📄 **Atıf Şekli** | Cite As: POÇANOĞLU Şerife Sena, "Özel Su Hizmeti Sağlayıcılarının Su Hakkına Yönelik Yükümlülükleri", *SÜHFD.*, C. 29, S. 1, 2021, s. 363-403.

📄 **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

OBLIGATION OF PRIVATE WATER SERVICE PROVIDER FOR RIGHT TO WATER

Abstract

There are interventions arising from different factors in the access of individuals to water, which is an indispensable part of life and a precondition for the provision of many rights. One of these factors is private water service suppliers who provide water, natural resource, to individuals and groups by seeking profit. Although these private enterprises, which take over water service from the public forces through various methods, interferes with individuals' access to water by their activities on water resources, bottling of water, etc., action has been taken in both regional and international context and water has been recognized as a human right. Nevertheless, certain soft law rules have been adopted that may lead to the accountability of private water service suppliers as such companies are continuing their activities with commercial concerns, causing negative human rights impacts. In this context, this paper aims to demonstrate the interventions of private water service suppliers to the right to water, obligations arising from these interventions and their sufficiency.

Key Words

The Right to Water • Private Water Service Provider • Privatization • Responsibility to Respect • Committee on Economic, Social and Cultural Rights General Comment 15

GİRİŞ

Su, insan yaşamının temel gereksinimidir ve bireyler için önemi olduğu kadar ülkeler için de güvenlik ve ekonomik açısından oldukça önemlidir. Küresel iklim değişikliği, nüfus artışı, sanayileşme gibi faktörler suyun önemini gittikçe artırmakla birlikte bu etkenler aynı zamanda günümüzde suya erişim konusunda büyük tehdit oluşturmaktadır. 2000 yılından bu yana, Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri kapsamında insanların su ve sanitasyon hizmetlerine erişimi için küresel çabalar sergilenmesine rağmen, 2.1 milyar insan temiz su kaynaklarına düzenli olarak erişememekte, 4.5 milyar insan güvenli sanitasyon hakkından yoksun kalmaktadır¹. Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası'nın ortaklaşa derlediği verilere göre, 2030'a kadar 700 milyon kişi su kıtlığı

¹ The United Nations World Water Development Report 2019: Leaving No One Behind, s. 35, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367306>, Erişim Tarihi: 25.07.2020.

nedeniyle yaşadıkları bölgeden göç etmek zorunda kalacaktır². Suyun hayatımızdaki yadsınamaz önemi küresel olarak ifade edilen bu verilerle birlikte dikkate alınarak suyun uluslararası hukukta koruma altına alınması için 1950'den bu yana pek çok adım atılmıştır. Uluslararası konferanslarda, bildirimlerde, birçok belgede suyun korunması gerektiği vurgulanmış, zamanla temel bir hak olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Özellikle yaşam hakkının vazgeçilmez parçası olarak temel insan hakları belgelerinde zımni olarak yer alan su hakkı, temel insan hakkı olarak açıkça ilk defa BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (ESKHK) 2002 tarihli "Su Hakkı" başlıklı, 15 No'lu Genel Yorumu'nda tanınmıştır³.

Suyun insan hakkı olarak tanınması, çok önemli bir adım olmakla birlikte küresel bağlamda su krizine yönelik sorunları çözmekte yeterli olmamıştır. İnsanların, devletlerin, devlet dışı aktörlerin insan hakkı olan temiz suya erişim hakkına müdahaleleri devam etmiştir. Özel şirketler, su kaynaklarını kullandıkları veya özelleştirme sonucu su servis sağlayıcıları olarak gösterdikleri faaliyetlerle temiz suya erişim hakkına müdahale etmektedirler. Özellikle su yönetim modellerinden olan özelleştirmeler, temelinde suyun ticari mal olarak kabul edilmesi var olduğu için, ayırım gözetilmeksizin herkesin suya erişilebilir olmasına engel teşkil etmektedir. Ancak klasik insan hakları hukuku anlayışına göre şirketler insan hakkı öznesi olarak haklara sahip olmadığı için şirketlerin müdahaleleri sonucunda yükümlülükleri olup olmadığı tartışması gündeme gelmiş; BM, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, bu tartışmalara ilişkin çeşitli çalışmalar yapmıştır.

Bu çalışmada ticari şirketlerin özel servis sağlayıcısı olarak, ESKHK 15. Genel Yorumla birlikte insan hakkı olarak tanınan, temiz suya erişim hakkına müdahaleleri ele alınmıştır. Birinci bölümde suyun insan hakkı olması ile metalaşması kronolojik olarak ele alınmış ve su hizmetinin özelleştirilmesinin tarihi süreci ortaya konulmuştur. İkinci bölümde özel su hizmeti sağlayıcılarının temiz suya erişim hakkına yönelik müdahalelerine yer verilecek; şirketlerin müdahaleleri incelenirken Komite'nin

² High-Level Panel Water Outcome Document, Making Every Drop Count: An Agenda for Water Action, s.11, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/17825HLPW_Outcome.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2020.

³ CESCR, General Comment No. 15: The Right to Water, E/C.12/2002/11.

yıllık raporları temel kaynak olarak ele alınarak, Komitece raporlarda ileri sürülen müdahalelerden örnekler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise özel su hizmeti sağlayıcılarının su hakkına yönelik müdahaleleri nedeniyle doğacak yükümlülükleri bu konuda çalışan Bağımsız Uzmanların raporları çerçevesinde ifade edilecektir.

I. Su Hizmetinin Sağlanmasına Tarihi Bakış

Bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi, temiz ve yeterli su kaynaklarının erişilebilirliğine bağlıdır. Değişen dünya düzeni içinde insanlar bu temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için geleneksel su kaynaklarına, kaliteli ve uygun fiyata temiz suya erişimde çeşitli su yönetim modelleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Su hizmeti, kamu tarafından geleneksel olarak gerçekleştirilen faaliyetlerle ya da özel sektör tarafından veya kamu-özel sektör ortaklığı gibi su yönetim modelleri ile sunulmaktadır⁴. Bu modellerin temelinde sosyolojik, tarihi süreçle birlikte piyasa ideolojilerinin de olduğu görülmektedir⁵.

Su hizmetinde tercih edilen model ve bu modelin tercih edilmesindeki temel saik ne olursa olsun su ile fiziksel, kültürel ve manevi ilişki içinde olan insan için bu doğal kaynağın temel hak olduğu herkes tarafından kanıtlanmaksızın kabul edilmesi gereken bir olgudur. Bu gerçeğin peşinden giden insanlar, yeterli suya erişimlerinin engellenmesine veya engellenme tehdidine karşı mücadele etmiştir. Dünyanın pek çok yerinde artarak meydana gelen bu mücadelelerin sonucunda, suyun insan hakkı olduğu düşüncesi uluslararası toplumda da yer almaya başlamıştır. Ancak bu düşüncenin karşısında yer alıp suyun ticari bir mal olduğu

⁴ Su hizmetinin nasıl sağlanacağı konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Langford, su yönetimi ve finansmanına ilişkin yaklaşımları; suyu ticari bir mal olarak gören yaklaşım, suyu toplumsal açıdan temel insan hakkı olarak gören yaklaşım, kamusalı yaklaşım, suyu yerel topluluk hakları ve yerel yönetimler bağlamında ele alan yaklaşım olmak üzere dörde ayırmıştır. Bkz.: YALÇIN, Lütfi ve GÖK, Musa, "Su Hakkının Bir Temel İnsan Hakkı Olarak Tanınma Süreci ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Memleket, Siyaset Yönetim Dergisi, Cilt 40(1), 2015, s. 31.

⁵ Özelleştirmeye tarihi bakış için bkz.: PRASAD, Naren, "Privatisation of Water: A Historical Perspective", Law, Environment and Development Journal, Vol. 3(2), 2007, ss. 217-233; MURTHY, S. Lurty, "The Human Rights to Water and Sanitation: History, Meaning and the Controversy over Privatization", 31 Berkeley Journal of International Law, Cilt 89, 2013, ss. 89-149.

düşüncesine dayanarak su hizmetinin sektör tarafından sağlanmasını destekleyen yaklaşımların taraftarları da suyun insan hakkı olarak kabul edilmesi mücadelesi ile eş zamanlı olarak ilerlemiştir. İnsan hakkı olan su ile ekonomik mal olan suyun çatışması bu bölümde ele alınacaktır.

A. Su Hizmetinin Özelleştirilmesi

1800'lerin ortasında Avrupa'da, 18. yüzyılda Amerika'da kentleşmenin büyümesi sonucunda modern su tedarik sistemlerinde özelleştirmeler başlamıştır⁶. Ancak verimsizlik, yüksek maliyet, yolsuzluk, salgın hastalıkların önüne geçilememesi gibi nedenlerle su hizmeti büyük oranda kamuya geçmiştir⁷. Öte yandan sömürge altındaki devletlerde, Fransa başta olmak üzere, sömürgeci devletlerin politikalarının yansıması olarak özelleştirmeler su hizmetinin sağlanmasında tekel olarak devam etmiştir⁸.

1970'lerde Pinochet'in desteği ile Şili'de başlayan özelleştirmeler; Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Danimarka, Hollanda, İtalya, Jamaika, Japonya, Malezya, Singapur, İspanya, İsveç ve ABD ve gelişmekte olan ülkelerde de görülmeye başlanmıştır⁹. Özelleştirmenin bu hızlı yükselişine rağmen su hizmetlerine özel sektörün katılımının 1990'lara kadar minimum düzeyde olduğu görülmektedir¹⁰. Henüz kamu tarafından sağlanan suyun, pek çok hakkın tesisi ile doğrudan bağlantılı olması nedeniyle, başta İnsan Hakları Evrensel Bildirisi¹¹ olmak üzere, çeşitli

⁶ PRASAD, ss. 219-223; SCHIFFLER, Manuel, *Water, Politics and Money*, Springer, Switzerland, 2015, s. 83-86.

⁷ PRASAD, s. 219.

⁸ PRASAD, s. 223; BARLOW, Maude, *Mavi Sözleşme –Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi*, Çev. CEZAR, Barış, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, ss. 55-57.

⁹ PRASAD, ss. 226-227.

¹⁰ LANGFORD, Malcolm, "Privatisation and the Right to Water", Ed. M. Langford and A. Russell, *The Human Right to Water: Theory, Practice and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s. 466.

¹¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin yaşam hakkının düzenlendiği 3. maddesi ile herkesin sağlık ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ulaşma hakkının ifade edildiği 25. maddesinin sağlanması için suya erişimin gerekli olduğu aşikardır. Sağlık ve refahı temin eden bir yaşam için susuzluğun önlenmesi, hijyenin sağlanması gibi durumlarda suyun şart olduğu düşünüldüğünde, Bildiride su hakkı açıkça belirtilmemişse de bünyesinde dolaylı yoldan su hakkının mevcut olduğu iddia edilebilir. Bkz.: ŞİRİN, Tolga, "Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri", Marmara Üniversitesi

belgelerde başlangıçta dolaylı olarak yer verilmiş; ilerleyen süreçte ise doğrudan hak olarak öngörülmüştür¹². Bu gelişmelere rağmen suyun metalaşmasına kayıtsız kalınmamış, Komünizmin çöküşü ile Doğu Avrupa Bloğu ve Sovyet ülkelerini de kapsayan özelleştirme, su hizmeti sağlayıcıları arasında 1997'de zirveye ulaşmıştır¹³.

Dünya Bankası¹⁴, Uluslararası Para Fonu (IMF)¹⁵, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların su hizmetinin özelleştirilmesine olan destekleri, BM'nin özelleştirmeye karşı çelişkili tutumları¹⁶ özel su

---

Hukuk Fakültesi Hukuk ve Adalet Dergisi, Cilt 16(3-4), 2010, s. 128; TOPÇU, Eral, "Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 26, 2008, s. 19.

¹² Yaşam için vazgeçilmez olan bu varlık, insan hakkı olarak ilk kez açıkça insancıl hukukun temel metinlerinden olan 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerinde tanınmasının ardından pek çok uluslararası sözleşmede öngörülmüş. Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile İlgili Cenevre Sözleşmesi'nin 20-2, 26., 29. ve 46. maddesi; Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 85., 89., 127. maddesi; Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunmasına İlişkin Protokol'ün 54-1, 54-2, 54-3-a, 54-3-b ve 55. maddesi söz konusu sözleşmelere ilişkin hükümlerdir. Bu protokollerin ardından çeşitli sözleşmelerde yer almıştır. 1979 tarihli BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 14. Maddesinde, kadınlara yönelik tanınacak haklar arasında içme suyunun sağlanması; 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24. Maddesinde, çocuklara en üst düzeyde sağlık standartlarına sahip olma hakkı düzenlenmiş ve Taraf Devletin temiz içme suyunun sağlanması ile bu hakkı yerine getirebileceği öngörülmüştür. Ayrıca bkz.: UN Economic and Social Council, Relationship between the enjoyment of economic, social and cultural rights and the promotion of the realization of the right to drinking water supply and sanitation, El Hadji Guissé, E/CN.4/Sub.2/2002/10, 2002; ŞİRİN, s. 111.

¹³ LANGFORD, s. 465.

¹⁴ 1990'ların başında, Dünya Bankası Keynesyen ekonomiden neoklasik ekonomiye geçerek ekonomik yaklaşımında köklü değişiklik yapmıştır. Bu değişikliklerle, hükümetlerin altyapıya katılımını sorunlu, verimsiz olduğuna dair tespitler içeren; su hizmeti sağlayıcılığında özelleştirme lehine görüşler beyan ettiği raporlar hazırlamıştır. Çok uluslu su şirketleriyle ortak girişimler için destek ve kredi şartlarını politika raporlarında tanıtımlarıyla özelleştirmeye yönlendiren tutumları güç kazanmıştır. Bkz.: LANGFORD, ss. 466-467; PRASAD, s. 230; UN General Assembly, Extreme Poverty And Human Rights, A/73/396, 2018, parag. 20.

¹⁵ Dünya Bankası ve IMF yetkililerinin, ülkelere borcu ülkelerin bir altyapı yönetiminde özel bir şirketle imtiyaz sözleşmesi yapması koşulu ile vermesi kapsamında Tanzanya'daki su hizmetinin özelleştirilmesi örneği için bkz.: LANGFORD, s. 467.

¹⁶ BM, 2002'de yapılan Dünya Sürdürülebilir Gelişme Zirvesi'nde Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin arasında erişilebilir suya yer verdi ve böylece su hizmetini kalkınma hedefi olarak kabul etmiştir. Ancak bu hedefin sağlanmasında özelleştirmelerin yerine

hizmeti sağlayıcıları için 1990'lı yıllardan başlayan sürecin önemli bir parçasıdır¹⁷. Dünya Bankası'nın, israfın ve suya yönelik yetersizliğinin fiyatlandırma ile önleneceğini iddia eden suyun fiyatlandırılması görüşü sayesinde küresel ekonomide büyük pay sahibi olan ticari şirketler özelleştirme politikasının en önemli aktörlerinden olmuştur. Böylece 2000'li yıllarda, özellikle dünya çapındaki şehirlerde, su hizmeti uluslararası şirketler tarafından sunulur hale gelmiştir¹⁸. 1990 yılında özel su şirketinden su hizmeti alan kişi sayısı dünyada yaklaşık elli milyon kişiyken zamanla bu sayının altı yüz milyona (su hizmeti alan dört milyar kişi arasından) çıkması özelleştirmelerdeki artışın göstergesidir¹⁹.

B. Su Hizmetine İlişkin İki Temel Yaklaşım

Bir yandan su hizmetinin sağlanmasında özelleştirmelere olan talep devam ederken öte yandan özelleştirmelerden beklenen verimliliği, özel şirketlerin sürdürülebilir kalkınmayı sağlayıp sağlamadığına karşı duyulan şüphe devam etmiş²⁰; bilhassa temiz suya erişimin özel şirketlere ödenen yüksek fiyatlarla değil, temel hak olarak uygun fiyatla sağlanması gerektiği ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, suyun insan hakkı olarak gündeme geldiği çeşitli konferanslar olmuş; BM, 1972'de düzenlediği

---

dair net bir tutum sergilememiştir. 2006 Dünya Su Raporu'nda, özelleştirmenin her durumda uygun olmayabileceğini; özel sektör katılımının ülkenin siyasi, kurumsal, sosyal ve kültürel ortamlarına bağlı olduğunu önermiştir. Öte yandan, Avrupa Ekonomik Komisyonu (ECE) kamu-özel sektör ortaklıklarının önde gelen savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu karışık tutumuna karşın, metnin ilerleyen satırlarında görüleceği üzere, suyun insan hakları olması gerektiğine dair önemli kararlar almış ve raporlar yayınlamıştır. BM'nin karışık tutumu ile ilgili bkz.: PRASAD, s. 231; Extreme Poverty And Human Rights, A/73/396, parag. 15.; Birleşmiş Milletler, sözleşme organlarının ve özel usullerinin yaklaşımlarında su hakkının güvence altına alınması için belirli bir hizmet sunum biçimini dikte etmediğini ve insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmenin en iyi yollarını belirlemeyi Taraf Devletlere bıraktığını vurgulamıştır. UN Human Rights Council, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments, A/HRC/6/3, 2007, parag. 52.

¹⁷ BARLOW, Mavi Sözleşme, ss. 57-58

¹⁸ YALÇIN, GÖK, s. 30; PRASAD, s. 227.

¹⁹ BARLOW, Mavi Sözleşme, ss. 82-83.

²⁰ Özelleştirilmeden beklenen verimin alındığı net olarak söylenememektedir. Bkz.: Extreme Poverty And Human Right, A/73/396, parag. 45, 46.

Stockholm Konferansı'nda su sorununu ilk defa ifade etmiştir²¹. Bu kapsamdaki konferanslarda²²; yukarıda bahsedilen, su hakkını diğer temel haklarla bağlantılı olarak güvence altına alan sözleşmelere rağmen suyun ticari mal olarak savunulmasına kararlılıkla devam edilmiştir.

1992 tarihinde yapılan Çevre ve Kalkınma konulu BM Konferansı'nda Stockholm'de kabul edilen bildirinin ilkeleri kabul edilmiştir. Konferansta kabul edilen kararlardan bir diğeri olan Gündem 21'in tatlı su kaynaklarına ilişkin 18. bölümü ile atık suları içeren 21. bölümünde, suyun hem sosyal hem de ekonomik bir mal olduğu algısına dayanılmıştır²³. 2000 yılında II. Dünya Su Forumu'nda özelleştirmelerin hızlandırılması önerilirken 3. ve 4. Forum'da suyun temel haktan ziyade temel ihtiyaç olduğu belirtilerek özelleştirmeye dayanak görüşler ifade edilmiştir. Ancak, özellikle az gelişmiş ülkelerde başta çocuklar olmak üzere insanların temiz suya erişememesi nedeniyle yaşamlarını kaybetmesi; temiz suya erişimde eşitsizliklerin artması; devletlerin ve ticari şirketlerin suyu ekonomik mal görmesi nedeniyle, insanların temiz suya erişimini

²¹ Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Raporu, "Su Raporu, Küresel Su Politikaları ve Türkiye", Ankara, 2009, s. 17; UN, Report Of The United Nations Conference On The Human Environment- Stockholm, 5-16 June 1972, 1973, A/CONF.48/14/Rev.1.

²² Stockholm Bildirisi, Mar del Plata Eylem Planı, Dublin Bildirisi, Gündem 21, Milenyum Bildirisi ve Johannesburg Politik Bildirisi suya yer veren bildirilerdendir. Bunlara ek olarak 1992 Dünya İkinci Uluslararası Su Konferansı Amsterdam Bildirisi, 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı ve 2000 Lahey Su Güvenliği Bakanlar Bildirisi gibi bildiriler ile su konusu ele alınmaya devam edilmiştir. 2000 yılında 189 milletlin temsilcisi, New York'ta Milenyum Zirvesi'ni gerçekleştirmiş ve ardından, Milenyum Zirvesi BM Milenyum Bildirisini yayımlamıştır. Bildiri'de 2015 yılına kadar gerçekleşmesi planlanan hedefler arasında, güvenli su ve sanitasyon hakkına erişemeyen dünya nüfusunun yarıya indirilmesi hedeflenmiş, diğer hedeflere de ulaşılması için güvenli suya erişimin önemi vurgulanmıştır. Söz konusu gelişmeler hakkında daha fazla bilgi için bkz.: ŞİRİN, ss. 116-119; TOPÇU, ss. 22-24; MURTHY, ss. 93-112.

²³ Bu bildiri, suyun ekonomik bir mal olarak tanınmasının suya erişimde eşitsizliklere neden olacağı gerekçesiyle eleştirilere konu olmuştur. Buna rağmen aynı yıl BM Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucunda kabul edilen Gündem 21'in tatlı su kaynaklarına ilişkin 18. Bölümünde, suyun ekonomik meta olmasının yanında sosyal meta olduğu değerlendirilmiştir. Bir önceki atfa ilişkin konferanslar ile bu bildirinin suyun insan hakkı olarak kabul edilmesinde önemli çalışmalar olmasının yanında, bu çalışmanın konusu olan özelleştirmelere işaret olduğu söylenebilir. Bkz.: TOPÇU, s. 21; PRASAD, s. 231; MURTHY, ss. 107-109.

engelleyecek faaliyetlerinin artması; sanayileşme ile birlikte artan su kirliliği; çeşitli sebeplerle su stresi²⁴ altında olan bölgelerin oranının artması gibi durumların sonucunda, yaşanan mağduriyetlerin önüne geçilmesi için suyun insan hakkı olarak açıkça tanınması gündeme gelmiştir²⁵.

Suyun hak olarak tanınmasını savunan görüşe göre, su ikame edilemez doğal bir kaynaktır ve sınırlı olması nedeniyle suyun piyasa koşullarına bırakılmaması gerekir²⁶. Bu nedenle suya erişimin güvence altına alınması, erişimi engelleyenlere karşı yasal prosedürlere başvurulması için suyun insan hakkı olarak tanınmasını savunmuşlar, özelleştirmelere karşı durmuşlardır²⁷. Gelecekte de muhtemelen varlığını devam ettirecek olan tehditlere maruz kalan suyun, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde (MSHS) ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde (ESKHS) güvence altına alınan yaşam, sağlık, beslenme, çevre hakkı gibi hakların temini için gerekli olduğu aşikardır. Ancak bu görüşe göre, suyu bağımsız bir hak olarak tanımaktan ziyade başka haklarla ilişkilendirmek su hakkını daraltmak anlamına gelmektedir²⁸. Örneğin su hakkı yaşam hakkı ile ilişkilendirildiğinde, yükümlülüğü olan uluslararası insan hakları süjesinin, sadece suya erişimin keyfi engellenmesi durumunda sorumluluğu söz konusu olacaktır²⁹. Halbuki su hakkının bağımsız olarak tanınmasıyla, aşağıda incelendiğinde görüleceği üzere, suya erişimin keyfi engellenmesi dışında da sorumluluklar yüklenmektedir. Bu amaçla suyun bağımsız bir insan hakkı olmasını savunanlar bu yönde harekete geçmiş ve yukarıda belirtilen uluslararası konferanslarda yapılan soft law

²⁴ Ekolojik ve insani tatlı su talebinin karşılanmasındaki eksikliğini ifade eder. Su stresi hakkında bkz.: The CEO Water Mandate, Driving Harmonization of Water-Related Terminology, Pacific Institute, 2014 <https://ceowatermandate.org/terminology/>, 20.08.2020.

²⁵ İNCE, Nurten, "Bir İnsan Hakkı Olarak Su ve Dava Edilebilirliği", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1(4), 2017, s. 5.

²⁶ İNCE, s. 4.

²⁷ TOPÇU, s. 17; KANALAN, İbrahim, "I. Uluslararası Hukukta Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı ve Dava Edilebilirliği", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2015, s. 9; BARLOW, Maude, CLARKE Tony, Blue Gold: The Battle Against Corporate Theft of the World's Water, Earthscan, Toronto, 2002, s.224.

²⁸ İNCE, s. 5.

²⁹ ŞİRİN, s. 130.

(yumuşak hukuk)³⁰ beyanlarının oluşturduğu zeminle su hakkı açıkça tanınmıştır.

2002 yılında Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) tarafından yayınlanan Genel Yorum³¹ 15'te, ESKHS'de yeterli yaşam düzeyine sahip olma hakkının düzenlendiği m.11 ile sağlık standartlarına sahip olma hakkının düzenlendiği m.12'ye dayanılarak su hakkı bir uluslararası belgede açıkça tanımlanmıştır³². Su hakkını "herkesin kişisel ve ev içi kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve bedeli ödenebilir suya sahip olma hakkı"³³

³⁰ Bağlayıcı nitelikte olmayan uluslararası hukuk metinlerine, soft law denilmektedir. Tam olarak soft law kavramının anlamını karşılamadığı ileri sürülmekle birlikte, Türkçe'de yumuşak hukuk olarak ifade edilen bu metinler; örf-adet kurallarının ve bağlayıcı nitelikteki andlaşma metinlerinin oluşumunda esas alınmasıyla bağlayıcı hukuk kuralı niteliğine evrilebilmektedir. Bkz.: AKSAR, Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk, Cilt 1, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, ss. 95-96.

³¹ Sözleşmeye Taraf Devletlere sözleşmede yer alan her hakkın içeriği ve Taraf Devletlerce ilgili hakkın nasıl sağlanacağı ESKHK tarafından genel yorumlarda açıklanmaktadır.

³² Genel Yorum 15'te su hakkı, 11. Maddenin 1. Paragrafındaki "yeterli beslenme, giyim ve konut da dahil olmak üzere" ifadesine dayandırmış ve Sözleşmenin 12. Maddesinde düzenlenen en yüksek sağlık standartlarına sahip olma hakkı, yeterli konut ve yeterli beslenme haklarının da ayrılmaz parçası olarak kabul edilmiştir. Genel Yorum 15, suyu insan hakkı olarak kabul eden temel uluslararası belge olması nedeniyle, hakkı daha iyi anlamak bakımından ayrıntılı incelenmelidir. Hakkın içeriği, normatif yapısı, hakkın sağlanması için devletlere ve devlet dışı aktörlere yüklenen yükümlülükler bu Genel Yorum'da ortaya konuşmuştur. Bkz.: CESCR, General Comment No. 15; Tükçe çevirisi için bkz.: İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006, Derleyen ve Çeviren: UYAR, Lema, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 264-287. Ayrıca Komite'nin, Genel Yorum 15 öncesinde de sağlık ve yeterli yaşam standardı haklarının su hakkının dayanağı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Örneğin, 1995 tarihinde Komite tarafından yayınlanan yıllık raporda; Malî'de çocuk, bebek, anne ölüm oranlarının yüksekliğinden duyduğu endişeyi ifade ederken sağlık hizmetlerinin ülke genelinde eşit dağılmadığını belirtilmiştir. Komite'ye göre, hizmetlerin eşit dağılmadığını gösteren durumlardan birisi de suya erişimin şehir merkezinden uzak arazilerde şehir merkezine göre çok daha düşük oranda olmasıdır. Bkz.: Committee on Economic Social and Cultural Rights (CESCR), Annual Report, Report on its 10th and 11th Sessions, E/1995/22 – E/C.12/1994/20, parag. 350.

³³ General Comment, Parag. 2; Komite su hakkını tanımlarken yeterlilik, kalite, erişilebilirlik olmak üzere üç temel unsur belirlemiştir. Komite yeterlilik unsurunu temel

olarak tanımlayan Genel Yorum 15'ten sonra BM, bir insan hakkı olarak su hakkına yönelik desteğine devam etmiştir. Bu kapsamda önemli gelişmelerden birisi, BM İnsan Hakları Konseyi'nin "İnsan Hakları ve Suya Erişim" adlı kararında, su hakkı ile ilgili geçmişteki tüm sözleşmelere, yorumlara, çalışmalara atıf yapılmasıdır³⁴. Bunu takiben 2010 yılında, BM Genel Kurul kararı ile su ve sanitasyon hakkı insan hakkı olarak kabul edilmiştir³⁵.

Su hakkı bakımından bu gelişmelerle birlikte, BM'nin günümüze kadar bu konuda köşe taşı olan pek çok önemli çalışması olmuştur³⁶. Su

---

olarak "Her bir kişi için sağlanan su miktarı yeterli ve kişisel ihtiyaçlarla, ev içi ihtiyaçları için sürekli olmalıdır..." şeklinde ifade etmiştir ve su hakkının içermesi gereken bu sabiteye karşı, yeterli su miktarının oranının mevcut duruma göre değişebileceğini belirtmiştir. Kişinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mevcut olan su miktarı güvenilir olmadığı sürece kişi su hakkına sahip olmuş olmaz. Komite'ye göre su, insan sağlığını tehlikeye düşürecek maddeleri ve radyoaktif atıkları içermediği sürece güvenilirdir. Güvenilir ve yeterli miktardaki su erişilebilir olduğunda hak sağlanmış olur. Su ve su ile ilgili hizmetlere ayırım yapılmaksızın, devletin yetkisi altında bulunan herkes tarafından ulaşılabilmesi anlamına gelen erişilebilirlik unsurunun ise dört boyutu vardır. Fiziksel erişilebilirlik, ekonomik erişilebilirlik, ayrımcılık yapmama, bilgiye erişim olmak üzere bu dört boyut birbiriyle örtüşür. Örneğin, halkın bilgisi dahilinde su servisi sağlayıcılığını üstlenen özel şirketin, gelir seviyesi düşük olan kişiler de dahil olmak üzere, herkesin ödeyebileceği ücret karşılığında su hizmetini şehrin her bölgesine sunmasıyla su hakkı tesis edilmiş olur. Bkz.: General Comment, parag. 12.

³⁴ ÇOLAKOĞLU, Elif, "Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı", Mülkiye Dergisi, Cilt 35(272), 2011, s. 225; İlgili karar için bkz.: Human Right Council, "Human Rights and Access To Water", Decision 2/104.

³⁵ Bolivya'nın girişimiyle 2010 tarihinde su ve sanitasyonu insan hakkı olarak kabul eden BM Genel Kurulu Kararı için bkz.: UN General Assembly, The Human Right to Water and Sanitation, A/RES/64/292, 2010.

³⁶ İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 2007 yılında yayınladığı suyun insan haklarını kapsadığını içeren Raporu için bkz.: Office Of The High Commissioner For Human Rights, "Consultation On Human Rights And Access To Safe-Drinking Water And Sanitation", 2007; BM İnsan Hakları Konseyi'nin Bağımsız Uzman olarak atadığı Catarina de Albuquerque'nin 2010 yılında su ve sanitasyon hakkının bütünlüğünü vurguladığı ve ticari işletmelerin bu hakka karşı yükümlülüklerinin olup olmadığını ele aldığı Raporu için bkz.: UN Human Right Council, Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, Catarina de Albuquerque, A/HRC/15/31, 2010; 2015 tarihinde BM'ye üye ülkeler tarafından 2030 yılına kadar olan kalkınma politikasını belirlenmiştir. Herkesin temiz suya ve sanitasyona erişim hakkının sağlanması sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında oy birliği ile kabul edildiği bu karar için bkz.: UN General

hizmetine yönelik faaliyetlerin odak noktasını, kar elde etme amacı yerine suyun insan hakkı olarak kabul görmesine yöneltmek adına gösterilen söz konusu tüm çabaların tesiri ve buna ek olarak özel sektörden beklenen verimliliğe, uzmanlığa ve yeni yatırımlara erişilip erişilmediği henüz net olmamasının³⁷ etkisiyle; 2000'lerden itibaren kamunun özel sektörden kontrolü geri almaya başladığı görülmektedir³⁸. Ancak hala özel sektörün çok aktif rol aldığı olduğu görülmektedir³⁹. Şirketler tarafından, özelleştirmeler sayesinde tatlı su şişelenip satılmakta, devletlerin su sorununa çözüm olarak gördükleri baraj, boru hattı, su arıtma sistemi, deniz suyu arıtma tesisleri işletilmekte, suya erişimin sağlanması için gerekli olan alt yapı tesisleri sağlanmakta, kaliteli su rezervlerine sahip olmak için su havzaları satın alınmaktadır⁴⁰.

Nihayetinde; sınırlı bir varlık olan suyun, verimli kullanılması amacıyla özelleştirmelerin desteklenmesi veya özelleştirme politikalarının tam aksine suyun kamusal varlık olduğu kabul edilmesi fark etmeksizin, doğa tarafından insana sunulduğu ve yaşamın vazgeçilmezi olduğu her zaman göz önünde bulundurularak insan hakkı olduğu kabul edilmelidir. Böylece, insan sağlığına uygun, herkes tarafından erişilebilen ve

---

Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 2015; BM'nin İnsan Hakları Konseyi gibi çeşitli organlarının güvenli içme suyu ve sanitasyon hakkına ilişkin kararlarında, raporlarında 15. Genel Yorum dahil olmak üzere, daha önce su hakkını ele alan belgelere atıfta bulunması söz konusu gelişmelerdendir. Güvenli suya ve saniteasyona erişimin BM kararlarında, yukarıda bahsedilen 64/292 kararında olduğu gibi, insan hakkı olarak kabul edilmesiyle; bağlayıcı belge olmadığı iddia edilen içtihat niteliğindeki Genel Yorum'da tanınması nedeniyle bu hakkın bağlayıcı olmadığı iddiaları kesin olarak bertaraf edildiği söylenebilir. Bu dipnotta bahsedilen bilgiler ve benzeri kararlar, çalışmalar hakkında bkz.: ÇOLAKOĞLU, s. 225; BARLOW, Maude, Our Right to Water: Assessing progress five years after the UN recognition of the Human Rights to Water and Sanitation, 2015, <https://canadians.org/publications/report-our-right-water-assessing-progress-five-years-after-un-recognition-human-rights>, Erişim Tarihi: 05.07.2020, ss. 4-5; Institute for Human Rights and Business, "More Than a Resource: Water, Business and Human Rights", Londra, 2011, s. 8; MURTHY, ss. 91-118.

³⁷ BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 78; PRASAD, s. 233.

³⁸ LANGFORD, s. 470.

³⁹ UN General Assembly, Human rights and the privatization of water and sanitation services, A/75/208, 2020, Parag. 13-15.

⁴⁰ BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 54.

karşılabilen nitelikte su hizmeti sunularak herkesin günlük su ihtiyacı giderilmelidir.

II. Özel Su Hizmeti Sağlayıcılarının Müdahaleleri

Özel su hizmeti sağlayıcılarının yukarıda bahsedilen hizmetlerini yerine getirirken evrensel insan hakkı olan temiz suya erişim hakkının sağlanmasında hukuki veya ahlaki sorumluluk amacı gütmeyen ekonomik kaygılarla hizmetleri yerine getirdiği iddia edilmektedir. Bu nedenle söz konusu uygulamayla; yolsuzluk, su ücretlerinin su hakkının erişilebilirlik ilkesini ihlal edecek şekilde yüksek olması, su kesintileri, düşen su kalitesine ve artan su kirliliği gibi sorunlar ile bireyin temiz suya erişim hakkına müdahale edilmektedir⁴¹.

Şirketlerin yeni pazarlar için genelde güney ülkelerindeki yoksul toplulukların bulunduğu yerlerden aldıkları suyu, zengin Kuzey Ülkelerine sattığı iddiası söz konusudur⁴². Kuzey ile güney ülkeleri arasında Pazar eşitsizliğinin olduğunu öne süren bu iddianın doğru olduğu kabul edilirse, güney ülkelerindeki halkın ekonomik durumları nedeniyle temiz suya erişim hakkı kısıtlandığı; bu kısıtlamanın zengin tüketiciye hitap eden pazar elde etmek için yapılması nedeniyle, temiz suya erişimin herkes tarafından erişilebilir olmasını öngören ayrımcılık yapmama unsurunun yerine getirilmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

İnsan hakları söylemi ile suyun metalaşması arasındaki gerginliği ifade eden önemli dava örneklerinden birisi ise *Bechtel v Bolivia* davasıdır⁴³. Yukarıda bahsedildiği üzere 1990'larda Dünya Bankası'nın, özelleştirmeleri dayattığı hükümetler arasında Bolivya Hükümeti de vardır. Bu baskı sonucunda Bolivya hükümeti ülkenin üçüncü büyük şehri olan Cochabamba'daki kamusal su sistemi, küresel su şirketlerinden ABD menşeli Bechtel tarafından yürütülmesi üzere anlaşma imzalayarak

⁴¹ BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 78; ŞİRİN, s. 92.

⁴² BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 105.

⁴³ GREAR, Anna, *Redirecting Human Rights: Facing the Challenge of Corporate Legal Humanity*, Hampshire, Palgrave MacMillan, United Kingdom, 2010, ss. 192-194; LANGFORD, s. 483; BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 124-126; Bechtel ve yatırım ortağı Abengo ve Edison ile Bolivya hükümetine karşı açtığı dava için bkz.: *Agua del Tunari SA v Republic of Bolivia*, ICSID (Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi), Case No: ARB/02/3.

özelleştirmiştir⁴⁴. Özel su hizmeti sağlayıcısı olan Bechtel, altyapı hizmetlerinin masrafını çıkarmak için kısa süre içinde suyun fiyatını yaklaşık %300 arttırmıştır⁴⁵. Bu durum, insanların bir kısmının temiz suya erişememesine; bir kısmının da suya yüksek meblağ ödediği için sağlık hakkından, temel ihtiyacı olan beslenmeden vazgeçmesine neden olabileceği bilinmektedir. Bu sorunlara çözüm arayışında olan halka, yağmur suyunu kullanmak için dahi Bechtel'den ücretli izin alma şartı getirilince halkın artan tepkiler sonucunda gerçekleşen ayaklanmaya karşı Bolivya Hükümeti harekete geçti⁴⁶. Protestolar sonucunda Bechtel, özel su hizmeti sağlayıcılığından çekilmesi üzerine, Dünya Bankası Grubu'nun bir parçası olan Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi'ne başvurarak Bolivya hükümetinden zararının tazminini istedi⁴⁷. Bu olay şirketlerin suya meta olarak baktığını ve bireylerin temiz suya erişimine nasıl müdahale ettiklerini gösteren önemli bir örnektir.

Aynı kapsamda bir başka örnek ise *Mazibuko v the City of Johannesburg* davasıdır⁴⁸. Güney Afrika'da Johannesburg şehrinin Phiri kasabasında geçilen ön ödemeli su sayacı sitemine göre, her hanenin aylık ilk 6.000 litreden sonra özel su hizmeti sağlayıcısı olan Johannesburg Water şirketinden, ön ödemeli su satın almaları gerekmektedir⁴⁹. Çoğunlukla yoksul, eğitimsiz, işsiz olduğu Mahkeme tarafından da tespit edilen halk, bu sebeplerle haftalarca suya erişememiş; su ihtiyacını karşılamak için güvenli olmayan su kaynaklarına yöneldiği için kolera salgınına maruz kalmış ve böylece bireylerin sağlık hakkı olumsuz etkilenmiştir⁵⁰. Johannesburg Water şirketi bu uygulama ile Genel Yorum 15'te su hakkının

⁴⁴ GREAR, s. 192; LANGFORD, s. 483.

⁴⁵ BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 125; ŞİRİN, s. 137.

⁴⁶ BARLOW, Mavi Sözleşme, s. 125; GREAR, s. 192; PATHİRANA, Dilhara, "Privatisation of Water Resources and Human Rights", Sri Lanka Journal of International Law, Cilt 16, 2004, s. 5.

⁴⁷ GREAR, s. 194; PATHİRANA, s. 6; <https://www.theguardian.com/society/2006/jul/19/comment.guardiansocietysupplement>, Erişim Tarihi: 12.12.2020.

⁴⁸ GREAR, ss. 195-196; *Mazibuko and Others v City of Johannesburg and Others*, High Court of South Africa, Case No: 06/13865.

⁴⁹ High Court of South Africa, parag. 3

⁵⁰ ÇOLAKOĞLU, Elif, "Güney Afrika Yüksek Mahkemesi'nin Su Hakkı Kararı", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 18(3), 2009, s. 56; İNCE, s. 11; High Court of South Africa, parag. 5.

tanımında yer alan, herkesin kişisel ve ev içi kullanımı için yeterli ve bedeli ödenebilir suya sahip olma unsurlarını ihlal etmiştir. 2006'dakasaba-
nın beş sakini tarafından Johannesburg Belediyesine, Johannesburg
Water Limited'a, Su İşleri ve Orman Bakanlığı'na dava açılması ile Yüksek
Mahkeme, bu ihlallerin var olduğunu belirtmiştir⁵¹. Mahkeme davalıla-
rın, yoksulların temel su ihtiyacını sağlama görevinden kaçınamayaca-
ğını belirterek, ESKHS'ye taraf olmadığı halde sözleşmenin 11. ve 12.
maddesine ve Genel Yorum 15'e atıfta bulunmuştur⁵².

1980'lerden itibaren Dünya Bankası ve IMF'nin yapısal uyum prog-
ramı kapsamında borç verdikleri ülkelere dayatmaları sonucunda su hiz-
metlerinin sağlanmasında özelleştirmeye kapıları açılan ülkelerden birisi
de Türkiye'dir⁵³. Türkiye'de zamanla artan özelleştirmelerle birlikte şir-
ketlerin su hakkına müdahaleleri gündeme gelmiştir. Özel su servisi sağ-
layıcılarının temiz suya erişim hakkına müdahalelerine yönelik eleştiri-
lere bakıldığında hidroelektrik santrallerinin (HES) tartışıldığı görülmek-
tedir. Dünyada son dönemlerde yenilenebilir enerji üretimine talep art-
makta, suyun gücünden elektrik enerjisi üretiminin sağlanması için kamu
özel ortaklığıyla kurulan Hidroelektrik santralleri yaygınlaşmaktadır⁵⁴.
Türkiye'de Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su
kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hak-
kında Yönetmelik ile nehirlerde enerji üretim tesislerinin kurulması ve te-
sislerin işletilmesi 49 yıllığına özel sektöre devredilmiştir⁵⁵. Bunların so-
nucunda bölgedeki halk, tarlasını sulamak için dahi su kullanım hakkına

⁵¹ Şirket tarafından yoksullara ücretsiz su tedarikinin sınırlandırılması ve ön ödemeli su sayacı sisteminin uygulanması Anayasaya aykırı ve yasadışı bulunmuştur. Bkz.: High Court of South Africa, parag. 183; İNCE, s. 12.

⁵² High Court of South Africa, parag. 35-37, 41. Söz konusu atıfta; Genel Yorum'da yer alan erişilebilirlik unsurunun, yalnızca fiziksel değil ekonomik erişilebilirlik anlamına gelmesinin sonucu olarak devletin, su hizmetinin yoksullara da sağlanmasında yükümlü olduğunun üzerinde durulmuştur.

⁵³ YÜCE, Nuran, "Türkiye'de Suyun Özelleştirilmesi ve Su Hakkı," Sosyal Değişim Derneği Raporu, İstanbul, 2012, s. 12.

⁵⁴ İLHAN, Akgün, "Suya Erişim Hakkından Suyun Akma Hakkına", Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, Türkiye'de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri Raporu, İstanbul, 2017, s. 32.

⁵⁵ Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Raporu, "Su Raporu, Küresel Su Politikaları ve Türkiye", Ankara, 2009, s. 58.

sahip olan şirketlere para ödemekte, böylece halkın hem suya erişim hakkına hem de su hakkının dayandığı gıda hakkına müdahale edildiği söylenebilir⁵⁶.

Özel su sağlayıcılarının müdahaleleri, daha çok yerel mahkemelerde görülen davalar olmak üzere, davalardan veya sahada yer alan sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından tespit edilebileceği gibi BM organı olan ESKHK'nin yıllık raporlarından da tespit edilebilir.

A. Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin

Yıllık Raporlarında Tespit Edilen Müdahaleler

Sözleşmenin denetim organlarından olan ESKHK'nin uyguladığı denetim usullerinden biri rapor usulüdür. ESKHS m.16-25 hükümlerine göre, Taraf Devletler sözleşme hükümlerine uyma konusunda kaydettikleri ilerlemeleri ve insan haklarının ihlal edilmesine yönelik aldıkları önlemleri içeren raporlarını belirli periyotlarda, yetkili merciye sunmaktadırlar⁵⁷. ESKHK ise Taraf Devletlerce sunulan bu raporları incelemekte, inceleme sonucu yaptığı değerlendirmeleri yıllık raporlar halinde yayınlamaktadır. Böylece Taraf Devletlerce sözleşmede yer alan hakların sağlanıp sağlanmadığı, sözleşmede yer verilen yükümlülüklerin gerçekleşmesinde ne ölçüde ilerleme kaydedildiği görülmektedir⁵⁸. ESKHK'nin bu konuda yaptığı tespitler, devletlere yol gösterici niteliktedir.

Küreselleşme ve devlet dışı aktörlerin oynadığı rolün giderek artması nedeniyle Komite tarafından, özel sektörün sözleşmedeki hakları sağlanmasına ilişkin Taraf Devletlerin sorumluluklarını zamanla daha çok ele alındığı söylenebilir. Yıllık raporlarda çocuk işçiliği ve güvenli olmayan çalışma koşulları, kadın işçilere karşı ayrımcılık sorunları ifade edilmiş, sendika, sağlık, yeterli yaşam standardı hakkı üzerinde şirketlerin olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir⁵⁹. Ancak 1993-2002 yıllarında yayınlanan raporlardan erişilebilir olanlar incelendiğinde, şirketlerin söz konusu

⁵⁶ YÜCE, ss. 11-12; suhaki.org/2018/12/pulumurdeki-hes-projesi-yorenin-icme-sularina-zarar-verecek/, Erişim Tarihi: 12.12.2020.

⁵⁷ GEMALMAZ, M. Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Cilt 1, 8. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 372.

⁵⁸ GEMALMAZ, s. 375.

⁵⁹ Committee on Economic Social and Cultural Rights (CESCR), Annual Report on the forty-sixth and forty-seventh sessions, E/2012/22- E/C.12/2011/3, Annex VI, parag. 1.

olumsuz etkilerinden bahsedilmesine⁶⁰ rağmen su hizmetinin özelleştirilmesine değinilmediği tespit edilmiştir. 2002'den itibaren Komite'nin özelleştirmelere yönelik değerlendirmelerde bulunduğu, özel su hizmeti sağlayıcılarının su hakkına müdahalelerini tespit ettiği durumlarda su hakkını açıkça tanıyan Genel Yorum 15'e atıf yaptığı görülmüştür. Aşağıda Komite'nin yıllık raporlarında su hizmetinin özelleştirilmesine ilişkin yer verdiği endişeler ve tavsiyelerden örnekler verilecektir.

Rusya Federasyonu'nun ilgili su yasasında yapılan değişikliklere ve yeni düzenlemelere göre, yeraltı kaynaklarının çıkarılması gibi projelerin gerçekleşmesi için özel şirketlerden lisans alınması gerekmektedir. Komiteye göre bu kural nedeniyle yerli halk, geleneksel ekonomik faaliyetlerini yerine getirirken güvendiği suya erişim hakkının kısıtlanması ile karşılaşacak; atalarından gelen haklarından mahrum bırakılacaktır⁶¹. Bu örnekte, geleneksel olarak kullanılan su kaynaklarının kontrolünün özelleştirilmesi nedeniyle suya erişim hakkına müdahale olduğu görülmektedir. Ayrıca Komitenin, özel şirketlere lisans verilmeden önce yerli halkın özgürce bilgilendirilmesini ve halktan özelleştirmeye ilişkin onay istenilmesini önermesinden, su hakkının kullanımına ilişkin etmenlerinden olan, bilgiye erişilebilirliğin ihlal edildiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim Genel Yorum 15'e göre; su ve suyun yönetimi ile ilgili politikalardan su hakkının kullanımı etkilenen bireyler ve gruplar, bu politikalara dair karar alma süreçlerine katılmalıdır.

Kore Cumhuriyeti'ndeki şişelenmiş suyu ticarileştiren şirketin, yerel halkın tarım ve içme suyu için ihtiyaç duyduğu yeraltı su kaynaklarını kullanmasından dolayı halkın bu kaynaklardan mahrum edilmemesi için Taraf Devletçe gerekli önlemlerin alınması önerilmiştir⁶². Bunun yanında, içerisinde kanserojen madde olduğu tespit edilen, özel şirket tarafından şişelenmiş sular hakkında halkı bilgilendirmenin devletin görevi olduğu

⁶⁰ CESCR, Annual Report, Report on its 12th and 13th sessions, E/1996/22-E/C.12/1995/18, Ek V, parag. 30; Report on the eighteenth and nineteenth sessions, E/1999/22-E/C.12/1998/26, 1. Bölüm, parag. 74; Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions, E/2000/22 E/C.12/1999/11, 2. Bölüm, parag. 270.

⁶¹ CESCR, Annual Report, Report on the forty-sixth and forty-seventh sessions, E/2012/22-E/C.12/2011/3, 1. Bölüm, parag.153.

⁶² CESCR, Annual Report, Report on the forty-second and forty-third sessions, E/2010/22-E/C.12/2009/3, 5. Bölüm, parag. 473.

belirtilmiştir. Böylece özel şirketin kanserojen madde içeren şişelenmiş suların satarak kaliteli temiz suya erişim hakkının ihlal ettiği ortaya konulmuştur⁶³. Ayrıca Komite, ülkenin ekonomik büyüme hızının, özellikle dezavantajlı ve marjinalleştirilmiş bireyler veya birey grupları için, ekonomik sosyal ve kültürel hakların daha fazla yerine getirilmesiyle eşleşmediğinden endişe duymaktadır. Raporda, su hizmeti de dahil olmak üzere sosyal hizmetlerin yüksek düzeyde özelleştirilmesiyle dezavantajlı ve marjinalleştirilmiş bireylerin suya erişimde daha büyük zorluklarla karşılaşabileceği ifade edilmiştir⁶⁴.

Komite, Kenya'nın Nairobi Bölgesi'nde bulunan Kibera'da özel su hizmeti sağlayıcıları tarafından yapılan fiyatlandırmaların Taraf Devletçe kontrol edilmesi gerektiğini önermiştir⁶⁵. Bu öneriden; söz konusu şirketin ayırım gözetmeksizin herkes tarafından karşılanabilir fiyata su hizmeti sağlamadığı anlaşılmaktadır. Oysaki Genel Yorum'a göre su ve su ile ilgili her türlü hizmetin masrafı, ücreti herkes tarafından ödenebilir olmalıdır⁶⁶.

Komite, Meksika'daki La Parot hidroelektrik baraj projesinden veya bölgedeki büyük ölçekli projelerden etkilenen yerli halkla proje öncesinde usulüne uygun şekilde istişare edilmesinin; bilgilendirme sonrasında yapılan özelleştirmeye, çiftçilerin su hakkı dahil olmak üzere halkın ESKH'lerin güvence altına alınmasının gerekliliğini vurgulamıştır⁶⁷. Ayrıca bu olay esas alınarak, baraj projelerinde özelleştirmelerin; yerli halkın, miras aldıkları topraklarda kendi su erişimlerini planlamasını ve suyun dağıtımını sağlamasını engelleyerek Taraf Devletin, yerli halkın bu

⁶³ E/2010/22-E/C.12/2009/3, 5. Bölüm, parag. 473; Genel Yorum 15'te, Dünya Sağlık Örgütü'nün İçme Su Kalitesi Rehber İlkelerine atıfta bulunarak, insan sağlığını tehdit edecek nitelikte mikro-organizmalar, kimyasal maddeler, radyoaktif atıkları içermeyen kaliteli su, su hakkının gereğinin yerine getirmesi için gerekli unsur olarak kabul edilmiştir. Bkz. General Comment, parag. 12/b.

⁶⁴ E/2010/22-E/C.12/2009/3, parag. 463.

⁶⁵ CESCR, Annual Report, Report on the fortieth and forty-first sessions, E/2009/22-E/C.12/2008/3, 4. bölüm, parag. 383.

⁶⁶ General Comment, parag. 12/c.

⁶⁷ CESCR, Annual Report, Report on the thirty-sixth and thirty-seventh sessions, E/2007/22-E/C.12/2006/1, 4. bölüm, parag. 239.

imkanlarını güvence altına alma yükümlülüğünü⁶⁸ göz ardı etmesine sebep olabileceği hatırlatılmalıdır.

Komite, Fas'ın kent merkezlerinde su hizmetlerinin özelleştirilmesinden endişe duymaktadır. Özelleştirmelerin gecekondü bölgelerinde yaşayan ailelere ek ekonomik yük getireceği ve böylece yoksulluğun ağırlaşaacağı Komite tarafından belirtilmiştir⁶⁹. Bu endişenin ifade edilmesi ile özel su hizmeti sağlayıcılarının temiz suya eşit erişim hakkına müdahale etmesi önlenmeye çalışılmıştır. Nitekim su hakkı ayırım yapılmaksızın herkese tanınan bir hak; suya ilişkin yatırımlar, gecekonduda bölgelerinde yaşayan halk gibi toplumun dezavantajlı kesimi dikkate alınmaksızın yapılmamalıdır⁷⁰. Genel Yorum'a göre bunu gözetmekle yükümlü kişi devlet olsa da özel şirket, suya ekonomik bir mal olarak bakmasının sonucu olarak kanaatimizce; imtiyazlı kesime olanak tanımaya çalışırken gecekondü halkını göz ardı edecektir.

Komite, su kaynaklarını özelleştirme projeleri nedeniyle, yerel halkın güvenilir suya sürekli ve uygun fiyata erişiminin engellenmemesini, Taraf Devlet olan Nepal'in buna yönelik önlemler almasını önermiştir⁷¹. Bu ve bunun gibi önerilerden, komitenin özelleştirmeleri suya erişim hakkını tehdit edecek unsur olarak gördüğü sonucu çıkarılabilir. Ekvator halkının özgürce bilgilendirilmeden, tam rızası olmadan doğal kaynakların çıkarılması imtiyazının uluslararası şirketlere verilmesi konusunda Komite'nin endişesi söz konusudur⁷². Ekvator'a ve yukarıda bahsedildiği üzere Rusya Federasyonu'na halkı bilgilendirme konusundaki yapılan uyarılar dikkate alındığında; Komite, özel su hizmeti sağlayıcılarının bünyesinde suya erişim hakkını ihlal etme tehlikesini barındırdığını düşündüğü için özelleştirmenin halka dayatılmaması gerektiğini savunuyor denilebilir.

⁶⁸ General Comment, parag. 16/d.

⁶⁹ E/2007/22-E/C.12/2006/1, 4. bölüm, parag. 285.

⁷⁰ General Comment, parag. 13-16.

⁷¹ CESCR, Annual Report, Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions, E/2002/22-E/C.12/2001/17, 4. bölüm, parag. 576.

⁷² CESCR, Annual Report, Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions, E/2005/22(SUPP), 4. bölüm, parag. 278.

Komitenin raporlarında, raporlar Taraf Devletlere yönelik olduğu için özel su servisi sağlayıcılarının müdahaleleri olaylar ekseninde ele alınmaksızın doğrudan ihlale yönelik duyulan endişeler ve öneriler ifade edilmiştir. Şirketlerin müdahaleleri ayrıntılı verilmese de komitenin değerlendirmeleri sonucunda, şirketlerin temiz suya erişim hakkına müdahale ettiği net olarak anlaşılmaktadır. Özellikle su ve su ile ilgili hizmetlere, ayırım yapılmaksızın devletin yetkisindeki herkes tarafından ulaşılabilmesi anlamına gelen erişilebilirlik unsurunun, ekonomik erişilebilirlik ve ayrımcılık yapmama boyutunu ihlal ettiği görülmektedir. Küreselleşme ile gittikçe etkisi artan şirketlerin, su hakkına yönelik bu müdahaleleri karşısında sorumlulukları yok mudur? Bu soru yükümlülükler başlığı altında cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

III. İctihatlara Göre Özel Su Hizmeti

Sağlayıcılarının Yükümlülükleri

Özel su hizmeti sağlayıcılarına su hakkına müdahalelerinden dolayı yerel mahkemelerde ilgili devletin mevzuatına dayanılarak sorumluluk yüklenebilmektedir. Kurtuba şehrindeki düşük gelirli ailelerin, Aguas Cordobesas SA isimli özel hizmet sağlayan şirkete ödeme yapamaması nedeniyle şirketin su teminini kesmesi üzerine ailelerin şirkete açtığı dava bu duruma örnektir⁷³. Mahkeme, temiz suya erişimin engellenmesinin, özellikle yoksulluk içinde yaşayanlar üzerinde, nüfusun sağlığına sayısız olumsuz etkisi olduğunu vurgulamıştır⁷⁴. Mahkeme özel şirket ile devlet yetkilileri arasında imtiyaz sözleşmesi olması nedeniyle, suyun ücretsiz olamayacağını belirtmekle birlikte, imtiyaz sözleşmesi olsa dahi su hizmeti kamu yararı amacıyla yerine getirilmesini öngören ilgili yasa gereği, şirket tarafından her haneye günlük minimum 200 litre su temin edilmesi gerektiğine karar vermiştir⁷⁵. Mahkeme, yasaları gerekçe göstererek

⁷³ Quevedo Miguel Angel y otros c/Aguas Cordobesas S.A. Amparo davası, Juez Sustituta de Primera Instancia y 51 Nominación en lo Civil y Comercial de la Ciudad de Córdoba (İlk Derece Mahkemesi), 2002.

⁷⁴ Water Lex, Wash United, The Human Right To Water And Sanitation In Courts Worldwide: A Selection Of National, Regional And International Case Law, Cenevre, 2014, s. 81-82; WINKLER, Inga, "Judicial Enforcement of the Human Right to Water – Case Law from South Africa, Argentina and India", Law, Social Justice & Global Development Journal, Cilt 11, 2008, s. 10.

⁷⁵ Water Lex, s. 82; WINKLER, s. 10.

suyun ekonomik mal olduğunu ileri sürmüş olsa da herkesin temiz suya erişim hakkının güvence altına alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Bir diğer örnek ise 2001’de Nepal Yüksek Mahkemesinde görülen bir davadır⁷⁶. Başvuranların, Nepal Su Tedarik Şirketinin kirli su sağladığını ve su hizmeti sağlamadığı yerlerden de ücret aldığı iddiasına karşı söz konusu şirket; sadece içilebilir su sunduğunu, drenaj sistemini geliştirmek için adımlar attığını, sızıntıyı önlemek için önlemler aldığını iddia etmiştir⁷⁷. Mahkeme, olağanüstü yargı yetkisi altında delil toplayamayacağı veya değerlendiremeyeceği gerekçesiyle davayı reddetmekle birlikte, kararında kurumun şirketlere ilişkin yasa uyarınca saf içme suyuna düzenli olarak erişim sağlama yükümlülüğü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca mahkeme, şirketin hesap verebilir ve sorumlu hale gelmesi için yasal düzenlemelerin yapılmasının gerekliliğini ifade etmiştir⁷⁸.

Özel su şirketi sağlayıcılarının faaliyetlerine karşı su hakkını güvence altına alacak sınırlı sayıda olan yerel düzenlemeler, görüldüğü üzere devletin insan haklarını koruma, saygı duyma ve yerine getirme yükümlülüğünden kaynaklıdır. Oysaki devletlerin, devlet-dışı aktörlerin insan haklarını kötüye kullanmasından korumaya çalışan yükümlülükleri sınırlı olması nedeniyle su hizmeti sağlayıcıları, devletin yükümlülüğünü yerine getirmesine rağmen, su hakkını ihlal etmeye devam edebilir. Bunlar dikkatte alınıp devletin yükümlülüğünü yerine getirmesinden bağımsız olarak işletmelerin, su hakkına müdahalelerinden doğacak sorumluluklarına yönelik yumuşak hukuk kuralları ortaya konulmuştur.

A. Özel Su Hizmeti Sağlayıcılarının Su Hakkına

Yönelik Yükümlülüklerinin Düzenlenmesi Süreci

İkinci Dünya Savaşı’nda açığa çıkan şiddet ve yıkımın sebebiyle gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde meydana gelen tahribatın tekrar etmesini önleme arayışı sonucunda insan hak ve özgürlüklerinin

⁷⁶ Prakash Mani Sharma and Others v Nepal Water Supply Corporation and Others, WP 2237/1990, 2001.

⁷⁷ Water Lex, s. 181.

⁷⁸ Water Lex, s. 182-183.

uluslararası alanda korunması süreci başlamıştır⁷⁹. Tahribata, çeşitli ideolojileri savunan devlet otoriteleri neden olduğu için insan hak ve özgürlüklerinin korunacağı özne, devlet olarak belirlenmiştir⁸⁰. Bu amaç doğrultusunda bazı bildiri ve önerilerden sonra insan haklarının ilk kez açıkça BM şartına konu olmasından bu yana aynı çizgi takip edilmiş; "...farklı ideolojiler ve kültür çevrelerince uzlaşmaya varılmış asgari ortak alan olarak..." tanımlanan Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda taraflar, birey/halk/grup ve devletler olarak kabul edilmiştir⁸¹.

Ulusalüstü insan haklarının normatif standartlarının oluşmasında ve bu standartların uygulanmasında devletler aktif rol oynar. Ancak insan hakları belgelerinin üretimi sürecinde, özellikle şeffaflığın korunmasında önemli rol oynayan devlet-dışı aktörlerden olan uluslararası örgütlerin de devletler kadar etkili olduğu görülmektedir⁸². Küreselleşmenin etkisiyle yalnızca uluslararası örgütler değil, çeşitli devlet-dışı aktörler de insan hakları hukukunun kapsamında zamanla etkili olmuştur. Özellikle çokuluslu şirketlerin insan haklarını ihlal etmesi nedeniyle, devlet-dışı aktörlerin insan haklarına dair hak ve yükümlülükler sahip olması tartışılır hale gelmiştir⁸³.

Konumuz kapsamında, uluslararası veya ulusal şirketlerin faaliyetlerine bakıldığında; şirketler ekonomik kalkınma ve toplulukların sosyal gelişimleri üzerinde yeni iş imkanları oluşturarak veya yeni yatırımlar yaparak olumlu etki sağlayabilirler. Fakat, bütün ticari işletmelerin, boyutları, yerel ya da uluslararası alanda faaliyet göstermeleri, kamu ya da özel olmaları fark etmeksizin, medeni ve siyasi haklardan ekonomik, sosyal ve

⁷⁹ CLAPHAM, Andrew, *Human Rights: A Very Short Introduction*, 2. Baskı, Oxford University Press, United Kingdom, 2016, s. 20-23; GEMALMAZ, s. 3.

⁸⁰ DERİCİLER YÜCEL, Özge, "Şirketlerin İnsan Haklarına İlişkin Yükümlülüklerinin Niteliği ve Temellendirilmesi Sorunu: Saygı Gösterme Sorumluluğu Ne Yükler?", *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6(11), 2018, s. 60.

⁸¹ GEMALMAZ, M. Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Cilt 2, 8. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 539.

⁸² GEMALMAZ, Cilt 2, s. 540,544: Geleneksel anlayışa göre, insan hakları devletlerin keyfi müdahalelerine karşı koymak amacı ile geliştiği için Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukuna ilişkin sözleşmelerin tarafları devletlerdir, böylece devletlerin sözleşmeden kaynaklanan sorumlulukları vardır.

⁸³ SHAW, Malcolm N., *International Law*, 8. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s. 197.

kültürel haklara kadar tüm insan hakları üzerinde olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilmektedirler⁸⁴.

Bu olumsuz etkiler şirketlerin insan hakları kapsamında sorumluluklarına dair tartışmalara neden olmuştur. İnsan haklarının ihlalden doğan bu tür sorumluluklar geleneksel olarak hükümetlere ait olarak görülse de şirketlerin sebep olduğu ihlaller, 1990'ların ortasından bu yana ticari işletmelerin sorumluluğu üzerine tartışmalara yol açmıştır⁸⁵. Uluslararası düzeyde, işletmelerin insan hakları sorumluluklarının kapsamını belirlemek ve işletmeleri olumsuz insan hakları etkilerine yol açan faaliyetlerinden sorumlu tutma yollarını araştırmak için bazı yumuşak hukuk kuralları getirilmiştir⁸⁶. Ancak şirketlerin yükümlülüklerinin ahlaki zeminde olduğu görülmektedir.

⁸⁴ BERNAZ, Nadia, *Business and Human Rights: History, Law and Policy-Bridging the Accountability Gap*, New York, Routledge, 2017, s. 1-2; Bernaz, bu olumsuz etkilerin hem şirket içinde hem de dışında meydana gelebileceğini belirtmiş; şirket içi etkiler bakımından dernek kurma özgürlüğü, kötü çalışma koşulları, zorla çalıştırma, çocuk işçiliği ve özel hayata saygı ilkesinin ve ayrımcılık yasağının ihlal edilmesi şeklinde örnekler vermiştir. Şirketlerin, yerli halkı madencilik veya başka bir endüstriyel projeye yer açmak için arazilerini terk etmeye zorlayarak kişilerin mülkiyet hakkını ihlal ettiği; müşterilerin kişisel bilgilerini ifşa ederek veya satarak gizlilik hakkını ihlal ettiği, tüketici hakları üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu; faaliyetleriyle verimli toprakları veya suyu kirleterek onlar için çalışmayan bireylerin sağlık veya suya erişim haklarını ihlal ettiği görülmektedir.

⁸⁵ WETTSTEIN, Florian, GIULIANI, Elisa, SANTANGELO, Grazia D., STAHL, Günter K., "International Business and Human Rights: A Research Agenda", *Journal of World Business*, Cilt 54(1), 2019, s. 55.

⁸⁶ Öncelikle işletmelerin faaliyetlerine yönelik gönüllülük temeline dayalı, hukuki bağlayıcılığı bulunmayan ve izleme mekanizması içermeyen ilkeler ve standartlar getirilmiştir. Daha sonra toplumsal organ olan şirketler insanların hayatlarını etkileyen güçlü kurumlar oldukları için topluma karşı ahlaki yükümlülükleri hukuksal zemine taşınmaya çalışılmıştır. Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin BM Genel Sekreterliğinden, çokuluslu şirketlerin insan haklarına etkilerinin araştırılmasını talep etmesi üzerine bu süreç başlamıştır. Oluşturulan komisyon 1990 yılında Taslak Normlar oluşturmasına rağmen çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle devam edilmedi. Çokuluslu şirketlere ilişkin komisyon, Uluslararası Yatırım ve Ulus-aşırı Şirketler Komisyonu olarak yeniden adlandırılarak çalışmalar yapmıştır. 1999'da BM Küresel Paketi (UN Global Compact) kurulmuş, 10 temel ilke kabul edilmiştir. Küresel İlkeler şirketlere hukuki değil, ahlaki yükümlülükler yüklemesi nedeniyle, İlkeler şirketler arasında popüler hale gelse de insan hakları savunucuları tarafından eleştirilmiştir. 2003 yılında çokuluslu şirketlerin ve diğer ticari kuruluşların insan haklarını ilişkin sorumluluklarını düzenleyen Taslak Normlar İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul

BM günümüzde, şirketlere gönüllü ahlaki rehberlikten öte bir şey sunulmasını savunmaktadır. Ancak şirketlerin yükümlülüklerini değerlendirebilmek için bu tespitin arka planına bakmak gerekir. Ticari şirketlerin yükümlülükleri başlığında ele alınan sürece bakıldığında şirketlerin insan haklarına yönelik sorumlulukları hakkında yapılan çalışmalar, şirketler üzerinde Küresel İlkeler ile birlikte etki oluşturmaya başlamıştır denebilir⁸⁷. Küresel İlkeler kapsamında, CEO Water Mandetta gibi su yönetiminin sürdürülebilirliği konusunda ortaklaşa eylem planları yapılmış olsa da Küresel İlkeler sadece gönüllülük esasına dayalıdır, hukuki sonuçlar doğurmamaktadır⁸⁸.

Devlete karşı bireyi korumak için var edilen insan hakları hukukunun, yükümlülükler bakımından devlet dışı aktörlere doğru genişletilmesi yönündeki eğilimler sonucunda şirketlere ahlaki yükümlülüklerin yanında hukuki yükümlülüklerin de verilmesi için çalışmalar yapılmıştır⁸⁹. 2008 yılında BM İnsan Hakları Konseyi, BM İş ve İnsan Hakları Özel Temsilcisi John Ruggie tarafından geliştirilen Koruma, Saygı Duyma ve

---

edilmemiştir. Bu girişim özellikle çokuluslu şirketler tarafından eleştirilmiş ve 2004'te terk edilmiş olsa da 2004'ten 2011'e John Ruggie'nin bu doğrultudaki çalışmalarına olumlu katkılar sağlamıştır. Böylece, Ruggie tarafından tanıtılan 'Birleşmiş Milletler İş ve İnsan Hakları İlkeleri' 2011 yılında Birleşmiş Milletler'de kabul edilmiştir. Bu ilkeler uluslararası bir antlaşma statüsüne sahip olmasalar da tüm işletmeleri ve tüm insan haklarını kapsayan bir dizi evrensel standart oluşturarak işletmelerin sorumlulukları bakımından atılmış en önemli adımlardan biridir. Yumuşak hukuk kuralları olan, tüm işletmeleri ve tüm insan haklarını kapsayan bu ilkeler, konumuz kapsamında özel su hizmeti sağlayıcılarının yükümlülükleri başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bkz.: DEVA, Surya, BILCHITZ, David, Human Rights Obligation of Business-Beyond the Corporate Responsibility to Respect?, Cambridge University Press, New York, 2013, ss. 5-7; WETTSTEIN vd., s. 55-56; Küresel İlkeler, <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>, Erişim Tarihi: 01.07.2020.

⁸⁷ Institute for Human Rights and Business, s. 5.

⁸⁸ CAN, Ozan, YÜCEL, Recep, "Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi Temelinde Şirketlere Karşı İnsan Haklarının Korunması Hakkında Somut Öneriler", Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, Cilt 35(2), 2019, s. 3.

⁸⁹ YILDIRIM, Engin, "Şirketler ve İnsan Hakları: BM İş Hayatı ve İnsan Hakları Rehber İlkelerinin Eleştirel Değerlendirilmesi", Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2014, s. 4.

Telafi Edici Çözüm Üretme çerçevesini⁹⁰ oybirliğiyle kabul etmiştir. Çerçeve, insan hakları ile ilgili devlet görevlerini ve kurumsal sorumluluklarını hukuki bir şekilde ortaya koyar; ayrıca hem devletlerin hem de işletmelerin insan hakları ihlali mağdurları için etkili çözümlere erişim sağlamak zorunda olduklarını teyit eder⁹¹.

2008 yılında BM İnsan Hakları Konseyi, Özel Temsilciden, *Koruma, Saygı Duyuma ve Telafi Edici Çözüm Üretme* çerçevesini işler hale getirecek yol gösterici ilkeler geliştirmesini istemiştir⁹². 2011'de İnsan Hakları Konseyi tarafından, Özel Temsilci John Ruggie'nin hazırladığı 'İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler' kabul edilmiştir⁹³. Ayrıca BM Bağımsız Uzman Catarina de Albuquerque, güvenli içme suyuna erişim ve sanitoryona ilişkin insan hakları yükümlülükleri meselesi üzerine olan raporunda özel su sağlayıcılarının yükümlülüklerini ele almıştır⁹⁴. BM Özel Raportörü Léo Heller ise, 2020 BM Genel Kurulunun 75. oturumuna ilişkin tematik raporunda özel sektör katılımına ve güvenli içme suyu ve sanitoryona yönelik insan haklarını çalışmaktadır⁹⁵. Bu çalışmalar ticari

⁹⁰ UN Human Right Council, "Business and Human Rights: Towards Operationalizing the 'Protect, Respect and Remedy' Framework", Report of the Special Representative of the UN Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, A/HRC/11/13, 2009.

⁹¹ Institute for Human Rights and Business, s. 11.

⁹² UN Human Right Council, Report of the Special Representative of the UN Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, John Ruggie, A/HRC/17/31, 2011, s. 3.

⁹³ Ruggie'nin çerçevesi, devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüğü; şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, hakkı ihlal edilenlerin telafi edici çözümlere erişimi olmak üzere üç temel konuyu içerir. Bk.: A/HRC/17/31, s. 6; Rehber ilkelerin kabulü, insan haklarına ilişkin ticari şirketlerin sorumluluklarının niteliğini ve kapsamını tanımlama yönünde önemli bir adımdır. Ayrıca su ve sanitoryonla ilgili sorumluluklara da ışık tutmaktadır. Bkz.: Institute for Human Rights and Business, s. 12.

⁹⁴ UN Human Right Council, Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, Catarina de Albuquerque, A/HRC/15/31, 2010.

⁹⁵ HELLER, Léo, Online consultation on private sector participation and the human rights to safe drinking water and sanitation, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Water/Conceptnote_online_consultation.docx, Erişim Tarihi: 20.08.2020.

şirketlere hukuki yükümlülük yüklemeye en yakın çalışmalardan olması nedeniyle, özel su sağlayıcılarının temiz suya erişim ve sanitasyon hakkına ilişkin yükümlülükleri bu çalışmalar ışığında ortaya konulacaktır.

B. Saygı Gösterme Sorumluluğu

Uluslararası insan hakları hukukuna göre devletin insan haklarına yönelik saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü vardır. Özel su ve sanitasyon servisi sağlayıcılarının ise sadece saygı duyma sorumluluğu vardır. Bir işletme su ve sanitasyon hakkının gerçekleştirilmesinde aktif bir rol oynamayı seçtiğinde, hakka saygı gösterme sorumluluğu vardır; koruma ve yerine getirme görevi yoktur⁹⁶. Ticari şirketlerin insan haklarına dair yükümlülükleri tartışması daha çok küreselleşme ve hesap verilebilirlik nedeniyle çok uluslu şirketlere odaklanmış olsa da bu çalışmalar ile getirilen yükümlülükler orta büyüklükteki ulusal şirketler ve küçük ölçekli işletmeleri de kapsamaktadır⁹⁷.

Tüm ticari işletmelerin insan haklarına saygı göstermesinin iki önemli noktası vardır⁹⁸:

“1. Şirketler başkalarının haklarını ihlal etmekten kaçınmalıdır.

2. Şirketler, yer aldıkları faaliyetlerin insan haklarına olumsuz etkilerini araştırmalı ve ortadan kaldırmalıdır.”

Bu önemli noktalar Küresel İlkelerde iki temel ilke olarak görülmektedir. Şirketler insan haklarını desteklemeye ve geliştirmeye yönelik başka yöntemler de uygulayabilirler. Ancak Ruggie, bunların saygı göstermeyi yeterince sağlamayacağını belirtmiştir⁹⁹.

Başkalarının haklarını ihlal etmemesi, ilk akla gelen şekliyle, şirketlerin olumsuz insan hakları etkileri doğuracak veya doğmuş olan olumsuz etkilere katkı yapacak faaliyetlerle insan haklarını ihlal etmemesidir. Bunun yanında, şirketlerin iş ilişkilerinden doğabilecek insan hakları ihlallerinden kaçınması da başkalarının haklarını ihlal etmemesinin kapsamındadır¹⁰⁰. Bu doğrultuda şirketler, iş ortaklarının da hak

⁹⁶ A/HRC/15/31, parag. 21-22.

⁹⁷ A/HRC/15/31, parag. 24.

⁹⁸ Institute for Human Rights and Business, s. 31.

⁹⁹ A/HRC/17/31, Prensip 22.

¹⁰⁰ YILDIRIM, s. 10.

ihlallerinden kaçınmaları için ortaklarını teşvik etmelidir. Hakkı ihlal etmemek şirketler için sadece pasif bir sorumluluk değildir, özel su hizmeti sağlayıcılarının işyerinde ayrımcılıkla mücadele politikası benimsemesi gibi pozitif yükümlülükler de gerektirir¹⁰¹. Başkalarının haklarının ihlal edilmemesi için Rehber İlkelerde yer alan önerilerden birisi, şirketlerin insan hakları politika taahhüdü ilan etmesidir¹⁰².

Başkalarının haklarına zarar vermemenin somutlaşmış hali, şirketlerin faaliyetlerinin ve ilişkilerinin insan haklarına etkilerini tespit etme, bunları önleme ve çözmesi anlamına gelen gerekli özeni gösterme (due diligence) yükümlüğüdür¹⁰³. Devlet tarafından şirketlere gerekli özenin gösterilmesi yükümlülük olarak yüklenirse dahi şirket, gerekli özeni göstermelidir¹⁰⁴.

1. Politika Taahhüdü

Rehber İlkeler; işletmelerin süreçlerine ve prosedürlerine insan haklarını nasıl entegre etmek istediklerini beyan etmelerini, insan haklarına yönelik risk ve etkilerini raporlamalarını gerekli görmektedir. İnsan hakları politika bildirimini, şirketin en üst kademesince onaylanmış; ilgili uzmanların tavsiyelerinden beslenmiş; şirketin personelinden, iş ortaklarından ve diğer taraflardan insan hakları ile ilgili beklentilerine yer vermiş olmalıdır¹⁰⁵. Özel su hizmeti sağlayıcıları faaliyete geçmeden önce devletlerle müzakere ve sözleşme süreci olmaktadır. Bu süreçlerde devletler temiz suya erişim hakkını sağlamaya yönelik yükümlülüklerinden kaçınmak istediğinde dahi özel su hizmeti sağlayıcıları, devletin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmesini zayıflatacak taahhütlerden devleti kaçındırması gerekir¹⁰⁶.

¹⁰¹ UN Right Council, "Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights," Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, A/HRC/8/5, 2008, parag. 55.

¹⁰² A/HRC/17/31, Prensip, 15-16.

¹⁰³ A/HRC/17/31, Prensip 15; YILDIRIM, s. 11.

¹⁰⁴ Institute for Human Rights and Business, s. 31.

¹⁰⁵ A/HRC/17/31, Prensip 16.

¹⁰⁶ Institute for Human Rights and Business, s. 34.

5.000'den fazla şirket bu ilkeler doğrultusunda insan haklarına saygıyı taahhüt etmesine rağmen çok azının insan hakları entegrasyonunda ilerleme gösterdiği tespit edilmiş;¹⁰⁷. Rehber ilkeler uluslararası düzlemde onay aldığı için bu oranın artacağı ümit edilmektedir. Tüm işletmeler; koruma, saygı gösterme ve yerine getirme çerçevesince politika taahhüdünü inşa ederken, uluslararası hukukta açıkça tanınan su ve sanitasyon hakkını göz önünde bulundurmalıdır.

2. Gerekli Özeni Gösterme

Politika taahhüdünün yanı sıra, ticari şirketler, olumsuz insan hakları etkilerini tespit etmek, önlemek, azaltmak ve nasıl ele alındığını açıklamak için, insan hakları ile ilgili gerekli özeni göstermelidir¹⁰⁸. Saygı gösterme yükümlülüğünü operasyonel hale getiren gerekli özeni göstermenin Ruggie'ye göre üç boyutu vardır. İlk boyutu, şirketlerin açık ve şeffaf olan insan hakları politikalarını kabul etmeleri; ikincisi, şirket faaliyetlerinin insan hakları etkilerinin değerlendirilmesi; üçüncüsü, şirketin kültürü ve sistemi içinde insan hakları değerlerinin benimsetilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Gerekli özeni gösterme süreci politika, etki değerlendirmesi, entegrasyon ve performans takibinden oluşur.

Şirketlerin faaliyetlerinin ve faaliyetlerine bağlı ilişkilerinin, insan hakları üzerindeki potansiyel ve fiili olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi gereklidir. İnsan hakları etki değerlendirmeleri şirketin ölçeğine, sektöre, ulusal düzene bağlı olacaktır¹⁰⁹. Etki değerlendirilmesi hem faaliyete geçmeden önce hem de faaliyetleri esnasında yapılmalıdır.

Su ve sanitasyon hizmetinin devredilip devredilmeyeceği kararı, ihale ve sözleşme süreci devlet tarafından genel bir strateji ile belirlenmelidir. Bu süreçler demokratik, katılımcı ve şeffaf olmalı; müzakere sürecinde şirket tarafından taahhüt edilen politikaların, planlanan projelerin temiz suya erişim hakkının gerçekleşmesi üzerindeki potansiyel olumsuz etki değerlendirilmesi yapılmalıdır¹¹⁰. Komite raporları

¹⁰⁷ Institute for Human Rights and Business, s. 21: CEO Water Mandate'e imzacı ülkelerden yalnızca üçte birinin politikaları özellikle su hakkı üzerine olması bu durumun göstergesidir.

¹⁰⁸ A/HRC/17/31, Prensip 17.

¹⁰⁹ A/HRC/8/5, parag. 61.

¹¹⁰ A/HRC/15/31, parag. 34, 36, 43.

değerlendirildiğinde, kentsel kesim ile kırsal kesim arasında temiz suya erişim oranında büyük fark olduğu görülmüştür. Şirketin müzakere sürecinde hedeflediği projelerin, ayrımcılık yapılmaksızın herkesin temiz suya erişme hakkına etkisi değerlendirilmelidir. Şirketin faaliyetleri esnasında da potansiyel ve fiili olumsuz etkilerini tespit edecek değerlendirme yapılmalıdır. Örneğin özelleştirme sonu şirket tarafından yeraltı kaynakları çıkarılması için yerel halkın geleneksel ekonomik faaliyetlerini yerine getirirken güvendiği temiz suya erişim hakkı engellenmemelidir. Yine BM'nin, özelleştirmelerin insan hakları açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu ileri süren, ilgili raporunda; özelleştirmelere ilişkin düzenlemelerde ve sözleşmelerde genel olarak etki değerlendirmesine yer verilmeyerek insan haklarının ihlaline yol açıldığı ifade edilmiştir¹¹¹. Sözleşmelerde bunlar dikkate alınmaması sonucunda, özelleştirmelerin özellikle yoksullar üzerindeki etkileri gibi hususların sürekli olarak izlenmesinin dezavantajlı grupların haklarının ihlal edilmesine neden olacağı yukarıdaki örneklerde açıkça görülmektedir.

Saygı gösterme yükümlülüğünde en çok problem, entegrasyon sürecinde meydana gelmektedir. Çünkü şirketin ticari kaygıları ile insan haklarına yönelik taahhütleri çelişebilir. Ancak kişi temiz suya erişemediğinde yaşam hakkı dahil olmak üzere pek çok hakkı tehlikeye düşebileceğinden dolayı özel su hizmeti sağlayıcılarının, hiçbir koşulda bu çelişkiyi yaşamadan su ve sanitasyon hakkını öncelemesi gerekir. Özel su endüstrisinin bu misyonuna rağmen, endüstri su hakkına yönelik taahhütlerde bulunsa da, dünyanın herhangi bir yerinde yapılan kamu-özel su hizmet devri sözleşmesinde insan haklarına atıfta bulunulmadığı, kamuya açık şekilde ortaya konulmadığı iddia edilmektedir¹¹². Bu iddia, bahsedildiği gibi insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünde en çok problemin entegrasyon sürecinde yaşandığını doğrulayabilir.

¹¹¹ Extreme Poverty and Human Rights, A/73/396, Parag. 31; Raporda, özelleştirmelerin özellikle yoksullar üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulmuş ve buna yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

¹¹² Institute for Human Rights and Business, s. 34: Entegrasyon sürecinde yaşanan bu problem; Bağımsız Uzman Albuquerque tarafından, diğer hizmetlerin özelleştirilmesine nazaran su hizmetinin özelleştirilmesinde daha karmaşık bir süreç yaşandığı belirtilerek ifade edilmiştir.

İnsan haklarına saygı duymanın kurumsal sorumluluğu açık uçlu ve daimi bir sorumluluktur. Özel su hizmeti sağlayıcısı, hükümetle anlaşmış olsa bile, insan hakları üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığından; olumsuz etkilere etkin çözümler bulduğundan emin olmak için operasyonlarını periyodik olarak gözden geçirmelidir¹¹³. Örneğin özel su hizmeti sağlayıcıları, bireylerin temiz suya ekonomik olarak erişimini sağlamalıdır. Su hizmetinin ücretlendirilmesi uygun fiyatlı olmalı; sabit ücretlendirme olmaksızın tüketime dayalı olmalı; esnek ödeme planları sunulmalı; ödemesini gerçekleştiremeyenlerin su hakkı kesintiye uğramamalıdır.

Devlet su ve sanitasyon hakkının sağlanması için gerekli yükümlülüklerini yerine getiriyor olsa dahi, özel su hizmeti sağlayıcılarının eylemleri veya eylemsizlikleri bireylerin temiz suya erişim hakkının ihlal edilmesi için yeterli olabilir. Özel su hizmeti sağlayıcılarının faaliyetleri, diğer ticari şirketlerin faaliyetlerinin aksine, doğrudan insan haklarının yerine getirilmesi ile ilgili olmasından mütevellit, özel niteliklerle karakterize edildiği için su servisi sağlayıcıları gerekli özeni gösterirken bazı hususlara dikkat etmelidir¹¹⁴. Bu noktada hem özel su hizmeti sağlayıcılarına hem de devletlere rehber olacak standartlar şunlardır:

- Şeffaf ve demokratik karar almayı garanti altına almak
- Teklif verme ve müzakere sürecinde güç asimetrisinin ele alınması
- En fakir ve marjinalleştirilmişlere ulaşılması
- Uygun fiyatlı hizmetlerin sağlanması
- Ödeme yapamama durumunda bağlantı kesilmelerini önleme
- Hizmet kalitesinin sağlanması
- Düzenleme kapasitesinin ve uygulamanın sağlanması
- İzleme ve takip kapasitesinin sağlanması
- Etkili şikayet mekanizmalarının oluşturulması
- Yolsuzluğun giderilmesi''¹¹⁵

¹¹³ Institute for Human Rights and Business, s. 36; A/HRC/15/31, parag. 63.

¹¹⁴ A/HRC/15/31, parag. 28-29.

¹¹⁵ A/HRC/15/31, Parag. 30.

Bu hususlar, saygı gösterme yükümlülüğünü yerine getirmek için gerekli olan politika taahhüdünü ve gerekli özeni göstermeyi kapsar. Bu standartlar özelleştirmeye ilişkin sözleşme müzakerelerinde, sözleşme kabul edildiğinde, uygulandığında olmak üzere, su hizmetinin özelleştirilmesinin bütün aşamalarında dikkate alınmalıdır¹¹⁶. Standartların Genel Yorum 15'te yer alan su hakkının normatif içeriği ile örtüştüğü görülmektedir. Nitekim standartlar uygulandığı takdirde şirketler, bireylerin su kullanımını etkileyen her türlü kararın alınması sürecine katılabilmesine; bireylerin fiziki ve ekonomik olarak temiz suya erişebilmesine; ayırım yapılmaksızın, hakkaniyet ilkesi gözetilerek herkes için su hakkının gereğinin yerine getirilmesine; kaliteli ve sürekli olarak suya erişilebilirliğin sağlanmasına; hak ihlali olmasını önlemekle birlikte, olduğu takdirde ihlallerin mağdurlarının bütün uygun telafi imkanlarından faydalanmasına hizmet edecektir.

3. Telafi Edici Çözüm Üretme

Özel su hizmeti sağlayıcısı, insan haklarına yönelik politika taahhüdünde bulunsa ve hatta gerekli özeni göstermek için bütün gereklilikleri yerine getirirse dahi, temiz suya erişim hakkını ihlal edebilir. Böyle bir durum tespit edildiğinde tek başına veya diğer aktörlerle, öncelikle sözleşme yaptığı devlet olmak üzere, iş birliği yaparak; kamu ve özel sektörde yer alan farklı kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlayarak çözüm üretmelidir¹¹⁷. Ancak bilinmektedir ki; yolsuzluğun çok yaygın olduğu bir durumda veya bağımsız bir yargı sisteminin bulunmadığı halde söz konusu uluslararası düzenlemelerin uygulanması zayıflatılacaktır. Bu nedenle kötüleşen hizmetler, karşılanmamış performans standartları, haksız tarife artışları, yetersiz sosyal politikalar veya diğer ihlallerden devletin ve şirketlerin sorumlu tutulabilmesi için hesap verilebilirlik ve etkili çözümlerin varlığı esastır.

Etkili çözümlere erişim için adli, idari, yasal ve diğer uygun araçların kullanılması gerekliliği Rehber İlkeler Prensipten 25'te ifade edilmiştir. Rehber ilkelere göre özel su hizmeti sağlayıcıları; şirketin faaliyetleri nedeniyle temiz suya erişim hakkı olumsuz etkilenen veya ihlal edilen

¹¹⁶ A/HRC/15/31, parag. 32-55.

¹¹⁷ A/HRC/17/31, Prensipten 22; A/HRC/15/31, parag. 57.

bireyin, bu durumun telafi edilmesi için başvurabileceği, devletin mekanizmalarıyla veya yargı sistemi ile çatışmayan, etkin¹¹⁸ şikayet mekanizmalarını oluşturmalarıdır. Eğer olumsuz etki, iş ilişkisi içinde bulunduğu, ortak olduğu bir şirketten kaynaklanıyorsa, burada ilgili şirketten yalnızca hak ihlaline neden olan veya insan haklarını tehdit eden diğer şirket üzerindeki iş ilişkisinden doğan etkisini kullanması beklenir¹¹⁹.

Betchel v Bolivia davasında olduğu gibi sürecin sonunda Anayasal düzenlemelerle çözüm getirilen su hakkı mücadeleleri değerlendirildiğinde, özel su hizmeti sağlayıcılarının temiz suya erişim hakkını olumsuz etkilediği durumlarda, genelde şirket tarafından telafi edici çözümlerin sunulmadığı, bu nedenle halkın devlet müdahalesini talep ettiği söylenebilir.

Özel su hizmeti sağlayıcılarının insan haklarına yönelik yükümlülüklerini içeren bu düzenlemelere bakıldığında şirketlerin insan haklarını ihlal ettiğinde mağdurların, ilgili devletin şirketin denetlemesini talep edebilmek gibi dolaylı merciler dışında, pek çok ülkede doğrudan şirkete karşı başvurabileceği bir mercii olmadığı görülmektedir. Telafi edici çözüm üretilmesi için şikayet mercileri veya yargısal düzenlemeler ilgili çalışmalarda önerilmiştir. Ancak bu husus şirketlerin ve devletin takdirine bırakıldığı için ilkeler, şirketin yükümlülüğü konusunda bağlayıcılık teşkil etmemektedir. Buna rağmen uluslararası hukuk nezdinde su hakkına müdahaleyi engelleyebilecek en etkili ve uygulanabilir olanların ele alınan belgeler olduğu söylenebilir. Rehber İlkeler ve Albuquerque'nin raporu, ulusal ve uluslararası düzeyde uzlaşma oluşturarak bağlayıcı yasal düzenlemelere ilham olabilir.

SONUÇ

Suyun hayatımızdaki öneminden ötürü, su kaynaklarında yaşanan sorunlar nedeniyle, devletler gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte su ve saniteye ilişkin birtakım kurallar ve standartlar oluşturmuşlardır. Suyun ticari bir meta mı yoksa insan hakkı mı olduğu bu kurallar

¹¹⁸ Su hizmeti sağlayıcıları tarafından oluşturulan şikayet mekanizmaları, meşru, erişilebilir, öngörülebilir, adil, şeffaf, haklarla uyumlu, sürekli öğrenmenin kaynağı olduğu; katılım ve diyaloga dayandığı takdirde etkin bir mekanizma olacaktır. Bkz.: A/HRC/17/31, Prensip 31.

¹¹⁹ YILDIRIM, s. 13.

oluşturulurken tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. Bireyin el-verişli yaşam standartlarına sahip olabilmesi için gerekli olan suyun insan hakkı olması yönünde mücadeleler süregelmıştır. Suyun dolaylı yoldan insan hakkı olarak tanınmasının geçmişi eskiye dayansa da açıkça insan hakkı olarak tanınması 2002 yılında ESKHK tarafından gerçekleşmiştir. ESKHK'nin Taraf Devletlere, Sözleşmedeki hakların nasıl sağlanacağı konusunda yönlendirme yaptığı Genel Yorumlar'ın 15'incisinde su hakkı açıkça ifade edilmiştir. Genel Yorum 15, kendisinden sonra gelen insan hakları belgelerine ilham olmuştur. Su ve sanitasyonun insan hakkı olarak tanınmasına ilişkin BM Kararı başta olmak üzere, Ulusüstü İnsan Hakları Hukuku belgelerinde su hakkı, Genel Yorum 15'e yapılan atıflarla güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Su ve sanitasyon insan hakkı olarak tanınmasına rağmen IMF gibi Uluslararası Kuruluşlar çıkarları doğrultusunda, suyun meta olarak kabul edilmesi için gerekli kamuoyunu oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle gelişmemiş ülkelerde başarılı sonuca ulaşan bu görüşün sahipleri, suyun özel şirketler tarafından sağlanmasının yolunu açmıştır. Su hizmetinin özel şirketler tarafından sağlanması ve bunun karşılığında bireylerden bedel alınması anlamına gelebilecek özelleştirmelerle birlikte şirketlerin, bireylerin temiz suya erişim hakkına yönelik müdahaleleri meydana gelmiştir.

Geleneksel insan hakları anlayışının amacı bireyin, devletin keyfi müdahalelerinden korunması olduğu için ilgili sözleşmelerden doğan yükümlülükler sadece devletlere yöneliktir. Ancak özel su hizmeti sağlayıcılarının faaliyetlerine bakıldığında; su hizmetinin herkese ve ödenebilir bedelle sunulmaması hali başta olmak üzere, bireylerin temiz suya erişim hakkının şirketlerce ihlal edildiği görülmüştür. Su hizmeti özel şirketlerce sağlandığında dahi, Taraf Devletlerin Genel Yorum 15 kapsamında sorumlulukları devam etmektedir. Taraf Devletler saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü gereğince, şirketlerin olası müdahalelerini engellemeli ve mevcut müdahalelerine telafi edici çözüm üretmelidir. Ama küreselleşme ile birlikte şirketlerin devletler üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bunun yeterli olmadığı görülmüş; şirketlere birtakım yükümlülükler yüklenmesi amacıyla çalışmalara başlanmıştır.

Bu konuda yapılan çalışmalar uzun süre gönüllülük temelinde ilerlemiştir.

Şirketlerin yükümlülüklerin ahlaki zeminden çıkarılarak hukuki zemine taşınması, özellikle BM Bağımsız Uzmanlarının raporları ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu raporlar ekseninde değerlendirme yapıldığında, şirketlerin yükümlülüklerinin temelinde saygı gösterme yükümlülüğü olduğu görülmektedir. Saygı gösterme yükümlülüğü; politika taahhüdü, gerekli özeni gösterme ve telafi edici çözüm üretme olmak üzere üç yükümlülük ile somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Özel su hizmeti sağlayıcısı bu yükümlülükleri, hizmet devrine ilişkin sözleşmeden önce, sözleşme esnasında ve faaliyetleri boyunca dikkate almalıdır. Bununla birlikte, şirketin temiz suya erişim hakkını ihlal etmesi sonucunda telafi edici çözüm üretmesi yükümlülüğü dikkate alındığında, şirketlere sadece negatif değil pozitif yükümlülükler de yüklendiği söylenebilir. Ancak bu yükümlülükler yumuşak hukuk kuralları olduğu için bağlayıcı değildir.

Devletlerin, koruma yükümlülüğünü yerine getirip şirketleri gözetim ve denetim altında tutması oldukça önemlidir. Özel hukuk kişilerinin, devletin aracılığı olmaksızın, doğrudan temel haklara riayet etmesi gerektiğini ileri süren doğrudan etki teorisi, Anayasamızda olduğu gibi, bazı anayasalarda temel alınmıştır¹²⁰. Bu teori dikkate alınarak su hakkının temel hak olduğu yönünde anayasal düzenlemeler yapılması, hak ihlallerine karşı çözüm olarak ileri sürülebilir. Ele alınan somut olaylarda da Anayasal düzenlemelerin olumlu tesiri görülmektedir. Ancak devletler tarafından, temel hakların özel hukuk kişilerine etkisi hakkında farklı görüşlerin uygulanmasına¹²¹; uluslararası şirketlerin, ekonomik güç odaklarının özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki etkin gücüne bakıldığında, anayasal düzenlemelere ek olarak, söz konusu uluslararası düzenlemelerin bağlayıcı nitelik kazanması ve uluslararası hak arama mercilerinin kurulması daha sistematik çözümler sunabilir. Özel su hizmeti sağlayıcılarının suyu meta olarak görmesi nedeniyle, temiz suya erişim hakkına yönelik müdahalelerine duyarsız kalmasının engellenmesi için su

¹²⁰ BELLING Detlev W., İNCE Nurten, "Türk-Alman Hukukunda Temel Hakların Özel Hukuk İlişkilerine Etkisi ", Legal Hukuk Dergisi, Cilt 12(137), 2014, s. 7, 37-43.

¹²¹ A.g.e., ss. 3-59.

hizmeti sağlayan tüm şirketlerin uyacağı yükümlülükler getirilmelidir. Özel şirketlerin su hakkına yönelik yukarıda ortaya konulan müdahaleleri ve özelleştirmelerin insan haklarını olumsuz etkilediğine yönelik tespitler göz önüne alındığında, şirketlerin su hakkına olumsuz etkilerinden kaçınmalarını sağlayacak mekanizmaların, hesap verilebilirliğin yaygınlaşması için ilgili uluslararası çalışmalar hukuken bağlayıcı olacak şekilde geliştirilmelidir. Bu sayede, devletler ve şirketler el birliği ile su hakkının ihlal edilmesini önleyecek ve ihlallere karşı telafi edici çözümler üretilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Advocate Prakash Mani Sharma and Others v. Nepal Drinking Water Corporation and Others, WP 227/1990.
- Aguas del Tunari SA v Republic of Bolivia, ICSID (Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi), Case No: ARB/02/3.
- AKSAR, Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk, Cilt 1, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.
- BARLOW, Maude, Mavi Sözleşme – Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi, Çev. CEZAR, Barış, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- BARLOW, Maude, CLARKE Tony, Blue Gold: The Battle Against Corporate Theft of the World's Water, Earthscan, Toronto, 2002, s. 224.
- BARLOW, Maude, Our Right to Water: Assessing progress five years after the UN recognition of the Human Rights to Water and Sanitation Raporu, 2015, <https://canadians.org/sites/default/files/publications/report-rtw-5yr-1115.pdf>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- BELLING Detlev W., İNCE Nurten, "Türk-Alman Hukukunda Temel Hakların Özel Hukuk İlişkilerine Etkisi", Legal Hukuk Dergisi, Cilt 12(137), 2014, ss. 3-59.
- BERNAZ, Nadia, Business and Human Rights: History, Law and Policy- Bridging the Accountability Gap, New York, Routledge, 2017.
- CAN, Ozan ve YÜCEL, Recep, "Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi Temelinde Şirketlere Karşı İnsan Haklarının Korunması Hakkında Somut Öneriler", Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, Cilt 35(2), 2019, ss. 10-127.
- CLAPHAM, Andrew, Human Rights: A Very Short Introduction, 2. Baskı, Oxford University Press, United Kingdom, 2016.
- Committee on Economic Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 15: The Right to Water, E/C.12/2002/11.
- CESCR, Annual Report, Report on its 10th and 11th Sessions, E/1995/22 – E/C.12/1994/20, parag, 350.
- CESCR, Annual Report, Report on its 12th and 13th sessions, E/1996/22- E/C.12/1995/18.

- CESCR, Annual Report, Report on the eighteenth and nineteenth sessions, E/1999/22 E/C.12/1998/26.
- CESCR, Annual Report, Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions, E/2000/22 E/C.12/1999/11.
- CESCR, Annual Report, Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions, E/2002/22-E/C.12/2001/17.
- CESCR, Annual Report, Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions, E/2005/22(SUPP).
- CESCR, Annual Report, Report on the thirty-sixth and thirty-seventh sessions, E/2007/22-E/C.12/2006/1.
- CESCR, Annual Report, Report on the fortieth and forty-first sessions, E/2009/22- E/C.12/2008/3.
- CESCR, Annual Report, Report on the forty-second and forty-third sessions, E/2010/22-E/C.12/2009/3.
- CESCR, Annual Report, Report on the forty-sixth and forty-seventh sessions, E/2012/22-E/C.12/2011/3.
- ÇOLAKOĞLU, Elif, "Güney Afrika Yüksek Mahkemesi'nin Su Hakkı Kararı", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 18(3), 2009, ss. 53-68.
- ÇOLAKOĞLU, Elif, "Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı," Mülkiye Dergisi, Cilt 35(272), 2011, ss. 217-238.
- DERİCİLER, YÜCEL, Özge, "Şirketlerin İnsan Haklarına İlişkin Yükümlülüklerinin Niteliği ve Temellendirilmesi Sorunu: Saygı Gösterme Sorumluluğu Ne Yükler?", Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 6(11), 2018, ss. 59-82.
- DEVA, Surya ve BİLCHİTZ, David, Human Rights Obligation of Business-Beyond the Corporate Responsibility to Respect?, Cambridge University Press, New York, 2013.
- GEMALMAZ, M. Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Cilt 1, 8. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- GEMALMAZ, M. Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Cilt 2, 8. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012.

- GREAR, Anna, *Redirecting Human Rights: Facing the Challenge of Corporate Legal Humanity*, Hampshire, Palgrave MacMillan, United Kingdom, 2010.
- HELLER, Léo, *Online consultation on private sector participation and the human rights to safe drinking water and sanitation*, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Water/Conceptnote_online_consultation.docx, Erişim Tarihi: 20.08.2020.
- High-Level Panel Water Outcome Document, *Making Every Drop Count: An Agenda for Water Action*, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/17825HLPW_Outcome.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2020.
- İLHAN, Akgün, "Suya Erişim Hakkından Suyun Akma Hakkına," *Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, Türkiye’de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri Raporu*, İstanbul, 2017, ss. 29-44.
- İNCE, Nurten, "Bir İnsan Hakkı Olarak Su ve Dava Edilebilirliği," *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1(4), 2017.
- Institute for Human Rights and Business, "More Than a Resource: Water, Business and Human Rights", Londra, 2011.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, Derleyen ve Çev. UYAR, Lema, 2006, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 264-287.
- KANALAN, İbrahim, "I. Uluslararası Hukukta Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı ve Dava Edilebilirliği", *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk fakültesi Dergisi*, 2015, *Küresel İlkeler*, <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>, Erişim Tarihi: 01.07.2020.
- LANGFORD, Malcolm, "Privatisation and the Right to Water", Ed. M. Langford and A. Russell, *The Human Right to Water: Theory, Practice and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, ss. 463-502.

- MURTHY, S. Lurty, "The Human Rights to Water and Sanitation: History, Meaning and the Controversy over Privatization", 31 Berkeley Journal of International Law, Cilt 89, 2013.
- OECD, Managing Water for All: An OECD Perspective on Pricing and Financing-Key Messages for Policy Makers, 2009, <http://www.oecd.org/env/resources/42350563.pdf>, Erişim Tarihi: 22.07.2020.
- PATHIRANA, Dilhara, "Privatisation of Water Resources and Human Rights" Sri Lanka Journal of International Law, Cilt 16, 2004, ss. 1-18.
- PRASAD, Naren, "Privatisation of Water: A Historical Perspective", Law, Environment and Development Journal, Vol. 3(2), 2007, ss. 219-233.
- SCHIFFLER, Manuel, Water, Politics and Money, Springer, Switzerland, 2015.
- SHAW, Malcolm N., International Law, 8. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
- ŞİRİN, Tolga, Ulusal ve Uluslararası Yasa, Sözleşme ve Metinlerde "Su Hakkı" Oturumu, Uluslararası Su Hakkı Sempozyumu, Sosyal Değişim Derneği, 2011, ss. 64-60.
- ŞİRİN, Tolga, "Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk ve Adalet Dergisi, Cilt 16(3-4), 2010, ss. 85-168.
- The United Nations World Water Development Report 2019: Leaving No One Behind, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367306>, Erişim Tarihi: 25.07.2020.
- TOPÇU, Eral, "Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 26, 2008, ss. 15-40.
- Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Raporu, "Su Raporu, Küresel Su Politikaları ve Türkiye", Ankara, 2009.

YALÇIN, Lütfi ve GÖK, Musa, "Su Hakkının Bir Temel İnsan Hakkı Olarak Tanınma Süreci ve Türkiye’de Uygulanabilirliği", *Memleket, Siyaset Yönetim Dergisi*, Cilt 40(1), 2015, ss. 25-62.

UN Economic and Social Council, Relationship between the enjoyment of economic, social and cultural rights and the promotion of the realization of the right to drinking water supply and sanitation, El Hadji Guissé, E/CN.4/Sub.2/2002/10, 2002.

UN, Report Of The United Nations Conference On The Human Environment- Stockholm, 5-16 June 1972, 1973, A/CONF.48/14/Rev.1.

UN General Assembly, Human rights and the privatization of water and sanitation services, A/75/208, 2020.

UN Human Right Council, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments, A/HRC/6/3, 2007.

UN Human Right Council, "Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights," Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, A/HRC/8/5, 2008.

UN Human Right Council, "Business and Human Rights: Towards Operationalizing the 'Protect, Respect and Remedy' Framework", Report of the Special Representative of the UN Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, A/HRC/11/13, 2009.

UN Human Right Council, Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, Catarina de Albuquerque, A/HRC/15/31, 2010.

UN Human Right Council, Report of the Special Representative of the UN Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United

Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, John Ruggie, A/HRC/17/31, 2011.

YILDIRIM, Engin, "Şirketler ve İnsan Hakları: BM İş Hayatı ve İnsan Hakları Rehber İlkelerinin Eleştirel Değerlendirilmesi", Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 2014.

YÜCE, Nuran, "Türkiye'de Suyun Özelleştirilmesi ve Su Hakkı ", Sosyal Değişim Derneği Raporu, İstanbul, 2012, ss. 7-16.

Water Lex, Wash United, The Human Right to Water and Sanitation in Courts Worldwide: A Selection of National, Regional and International Case Law, Cenevre, 2014.

WETTSTEIN, Florian, GIULIANI, Elisa, SANTANGELO, Grazia D., STAHL, Günter K., "International Business and Human Rights: A Research Agenda", Journal of World Business, Cilt 54(1), 2019, ss. 54-65.

WINKLER, Inga, "Judicial Enforcement of the Human Right to Water – Case Law from South Africa, Argentina and India", Law, Social Justice and Global Development Journal, Cilt 11, 2008.

[suhakki.org/2018/12/pulumurdeki-hes-projesi-yorenin-icme-sularina-zarar-verecek/](https://www.suhakki.org/2018/12/pulumurdeki-hes-projesi-yorenin-icme-sularina-zarar-verecek/), Erişim Tarihi: 12.12.2020.

<https://www.theguardian.com/society/2006/jul/19/comment.guardiansociety-supplement>, Erişim Tarihi: 12.12.2020.